

Милутин МИЋОВИЋ

ЊЕГОШ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА

1.

Култура званичне Црне Горе, већ дуже вријеме, програмски је усмјерена на разарање конститутивних матрица идентитета, у чијем темељу стоји Његошево дјело.

Његош је тако постао њен неподношљив гост. Гост кога савремена Црна Гора никако не може да прими, јер хвата савремене Црногорце у недјелу, у измишљању непостојећег језика, непостојеће прошлости, непостојеће Црне Горе.

Примила би га Црна Гора у кућу, само ако би се одрекао својих најдубљих мисли, најјаснијих увјерења и бриге за српски језик и род. Само одвојен од себе, скраћен и испретуцан, као сопствена пародија, био би примљен у црногорске писце, у накнадни црногорски романтизам.

Тако локално-црногорска култура прави мегаломанску гротеску од Црне Горе, и то проглашава демократизацијом и еманципацијом културног простора.

2.

Засигурно да је Његош пјесник најснажнијег онтолошког темеља, међу словенским пјесницима. Такав истински темељ показао се као једина држава српског народа. Пјевајући у народу који је изгубио државу, царство, славу, он је то царство (поезије), славу и државу (унутрашње држање) похранио у стиховима, који извиру из праоснова човјекових. И ти су стихови, на неки начин, оспособили његов народ на апсолутну драму („борбу непрестану“, првенствено унутрашњу!), што је у крајњем, континуирано страдање, и васкрсење. Ове претешке ријечи, можемо замијенити лакшим - историја (страдање) и памћење (васкрсење). Тако, разумјевања историје удостојава се онај, који стиче привилегију унутрашњег памћења.

Примијећено је, да велико пјесништво стиче привилегију изласка из историје (времена), дубље улазећи у њене, хераклитовске противрјечности. Његош је имао свијест да се поезијом („искром бесамртном“) најдубље улази у унутрашњу реалност појединца и народа, и да ријеч има ону првотну стваралачку моћ („Твоје је слово све из ништа створило, твојем је закону све покорно“, *Тесџаменџи*). Такав духовни капацитет, омогућавао је Његошу да прими у себе култно наслеђе Библије, културу античког свијета, средњег вијека, модерног доба, потом, и непосредно (често сирово и сурово) наслеђе свог народа. Штедро дарован небеским даром, све што је примао из свијета, из књига, прерадио је својим пјесничким огњем. И управо је тим огњеним даром, којим се опитује универзално у човјеку, наслеђе свјетске културе с лакоћом трансформисао и уградио у свој локални језик. И то данас дјелује увјерљиво, живо, моћно, јер је то примање, и прерада свјетске културе прошла кроз унутрашњу стваралачку ватру, неупоредиву у нашој култури.

3.

Свако је вријеме на свој начин читало Његоша, али његова покретачка моћ није исцрпљена, нити је његова дубина догледана.

Не само да је аутентично ушао у нека најдубља питања и проблеме човјекове егзистенције него је ушао у духовну драму свог народа, која се у разним временима само наново изводи.

Читав сплет историјских, културних, националних, религијских, цивилизацијских проблема са којима се и данас носимо, преломило се кроз Његошеву пјесничку егзистенцију и метафизичку мисао. Тај комплекс најдубљих питања и данас има најјаче обасјање из Његошеве пјесничке личности. Његов одговор на та питања, као да је остао уписан у нама.

Његош је цитиран, памћен напамет, али није довољно примијећено, да се у сваком времену открива нови Његош, наш савременик. У њему је дјеловала она вјечна сила, коју су Грци називали *ениџелехија*, која неуморно дјелује и кроз његове стихове. Са њим носимо наша најтежа бремена, најдраматичније дилеме. У нашем роду немамо бољег помоћника.

Намјерним и ненамјерним заборављањем Његоша, па и многим непочинствима која су учињена према њему, у његовој Црној Гори, уздрман је и сам њен темељ. У њеном духовном, културном и политичком простору, отвара се такав расцјеп, јама, која пријети да прогута и самог Његоша. Његош је једном прошао кроз таква искушења, али ми не можемо из њих изићи без његове активне помоћи. Будући да је у дубљим искушењима увијек са нама, то чини и данас када се духовно разлама Црна Гора.

4.

Локално-црногорски културни концепт имао би неупоредиво више шанси, да није Његоша. Много је већ предузето против њега, али то није дало коначне резултате. Његово измјештање из свог гроба, из своје цркве, била је стратешка препорука да се његово дјело измјести из његовог смисла. И најрадије би и његовом дјелу срезали гроб, да се више не мијеша у живот свог народа. Али и кад продају Црну Гору, такав гроб не могу направити, јер се Његош настанио у животу оних који га чују. Наш живот није нашао прецизније ријечи да нам пројави своју тајну, од Његошевих пјесничких формула. Огрију нам испред очију, кад све друге ријечи потону у мрак и мук.

Тако нас је Његош, иако расијане и прогањане, унапријед сачувао, али, и сачувао себе од оних којима тешко пада његов смисао. Он је био од Бога одабран у свом народу, и његове ријечи остају онима које живот одабира да носи његову тајну. Нико ко је одрастао на српском језику, посебно са ових простора, не може да замисли себе ни своју културу, ни Црну Гору, без његовог пјесничког дјела. Његови стихови су основна конституциона структура Црногораца, косовских Срба. Ти стихови, настали су баш, када се стварно поставило питање – бити или не бити Црне Горе, бити или не бити једног народа задуженог великим памћењем, бити или не бити једног великог живота, бити или не бити једног великог пјесничког дјела.

И ти стихови показују огромну животну моћ, баш у временима кад дође - *бићи или не бићи*, појединцу и народу.

5.

Синоним за бесмртну духовну силу, коју је Његош носио, којом се хранио његов дух је „искра бесамртна“. За поезију је употребио још један карактеристичан синоним – „електризам“. Пјесничку енергију доживљавао је као космички електризам у себи, (као да је антиципирао свог с-родника, Теслу!), електризам универзума тј. „непостижног“ Творца. Отуда његова директна „осијаност“ Творцем, отуда његов продор у елементарну стихију живота која се култивише, ословљава, том енергијом. Отуда његово неино и донекле гордо уочавање сродности Творца и пјесника. („Ја се надам нешто твоје /Да у душу моју сјаје.“) Без те „искре бесамртне“, све људско, пада у заборав, у „скотско ништавило“. Он је пјесничко стваралаштво у онтолошкој јасноћи схватао као садејство, синергију божанске и људске енергије. Отуда његова вулканска пјесничка ерупција, покренута Творцем, која видљиво бије из цијелог његовог дјела, из живота, све до посљедњих ријечи у Тестаменту. Сагледао је „позвање“ човјека на свијету, кроз ту свјетлост, кроз ту крстоносност, кроз ту славу. Отуда извире његова пјесничка оригиналност (оригиналан - онај који има своје поријекло!). Тако је Његош окусио „бесмртну слободу“, која извире из божанских извора. Смисао подизања цркве на Ловћену, непосредно извире из овог разумијевања које је Његоша пред Богом прославило. Ту је цркву сазидао да „веже“ Црну Гору, свој прах, и посебно свој дух с небом. Са овим смислом се саглашавају и ријечи из његовог Тестаментa; „Ја на твој (Божији) позив (у смрт) смирено идем, или под твојим лоном да вјечни сан боравим, или у хорове бесмртним да те вјечно славим“.

6.

Локално-црногорска култура, тј. „нови културни идентитет“ Црне Горе има директно поријекло у инфериорности према Његошевом дјелу, духу, према разумијевању човјека, живота, народа. Духовна ситнеж увидјела је своје размјере пред Његошевом моћном вертикалом, и кренула на посао.

Замислимо да је на врху Ловћена била Књига. Књига у којој су биле уписане све тајне Црне Горе. И посебно наглашена поглавља: Косово, Октоих, Његош.

Та књига, подигнута на највишу духовну висину, била је Ловћенска капела. Док су знали Црногорци шта је у њој записано, док су је читали, она је чувала и хранила Црну Гору.

Наједном, ударио је гром мржње у ту Књигу, јер Црногорци више нијесу знали да је читају, заборавили чему служи. И спаљена је, тј. – разорен је ловћенски олтар. И на мјесту тог олтара, остала је црна рупа, која се онда населила усред Црне Горе.

7.

Да би се симулирала култура у савременој, антињегошевској Црној Гори

нађено је практично рјешење. Званична власт, производи културу, да би та култура подржавала и оправдавала власт и у разарању култних и културних ослонаца Црне Горе. Такав концепт црногорске културе отворио је широм врата свим амбициозним полуталентима, полутанима и самоумишљеним генијима, којима нема броја. Све што нема свог мјеста у истинској култури, ту га чека врући ангажман и друштвено уважање. Црна Гора је постала рај за опскурне духове, мегаломанске амбиције, разорне фикције (Екстремисте опскурног ентузијазма, окупља *цкл*, једина новина за „културу“ која излази петнаестодневно). Држава улаже велика средства за неутрализацију токсиколошког отпада, и стављање под контролу отпадних вода, а мржња, разорнија од токсина, која се редовно производи у *цкл*-у, излази без застоја. Људи културе, ту наравно немају шта наћи, али стручњаци за колективну патологију, нашли би много шта. Ни комунистички системи, који су живјели на злочину, нијесу запамтили такву инструментализацију официјелне локалне културе, и патологизовану острашћеност против носиоца српске културе. У опаком договору, на којем функционише друштвени систем, култура је маскирана политика, а политика маскирана паракултура, да се не зна ко је ко, ко је раскопао темељ. Одговорност је ликвидирана као непотребна, јер дјела једних унапријед су оправдана од оних других, који су номинално одговорни за њих. Нека раскопа темељ, нико, само нека се раскопа. Нека нема, темеља, али и нема начина да се идентификује онај ко га је раскопао. Злочин је савршен, ако виновника нема. Политичари могу да разименују име језика, јер су унапријед добили оправдање од људи и институција (пара)културе. (Пара)култура прави нови културни идентитет, којем политика даје државну подршку, суспендујући унапријед аксиолошке критеријуме саме културе. Свако зна да су Црногорци одрасли на српском језику (име језика, *српски*, у Црној Гори, није, дакле, никако „политичко“ како манипуланти говоре, него народно, име језика је изведено из имена народа, то је једина и непобитна истина!), зна да је памћење Његошевог племена исткано на том језику, али црногорске дјелатнике културе та непобитна истина, и то име, не обавезују (јер их савјест, ни нормална свијест не обавезују!), већ сами предлажу и подржавају преименовање језика, без икакве аргументације, коју би култура могла уважити. Тако култура новоцрногорства, користи конститутивне политичке механизме, да би директно разорили културне ослонце. (Што ураде људи под маскама, једном могу рећи да то они нијесу били, као што и нијесу, иако су!?). Такав механизам друштвеног живота, не производи ни културу ни политику, него колективну патологију. „Злоћа њима мрачи име Срба...“, како тада тако и данас. Његош је мислио из конкретне стварности свог народа, силазећи у оно „адско наслеђије“ чије је поријекло добро упознао и моћно исказао. Увијек остаје актуелан, јер је видио унутрашњост човјека, која остаје иста, мијењајући, у различитим временима, само своје хуманистичко паковање.

У атмосфери постмодерне друштвене стварности, гдје реални живот пада у сјенку агресивне медијске презентације, површном гледаоцу, или мислиоцу, може изгледати да живимо у једном од „најбољих свјетова“. Да Црна Гора живи у рају демократије, људских права и слобода. Чија се памет медијски производи, већ би требало да тако, и не мислећи, мисли. Да и не помишља да он не мисли, него да му је уграђено мишљење неспорно, јер је одустао од себе. Наравно у бићу народа производе се смртоносни болови и дубинска резистенција духа. Нараста бомба

ирационалног, коју не може закључати никаква држава ни уставни поредак.

Није у Црној Гори било рата у времену крвавог распада Југославије, али мрачни дух тог распадања и разарања ушао је у њу, и почео да говори, гле ироније, језиком „људских права“, језиком „новог читања прошлости“, језиком семантичке деконструкције родослова Црне Горе. За обезбјеђење несметаног функционисања овог друштвеног механизма, друга страна (другачије, супротно мишљење) је проглашена непостојећом, и та пресуда је овјерена државном пресудом. Други и другачији су они који „живе у прошлости, под притиском митоманије“, и као такви не обавезују.

Другачије, они који истински не постоје у култури, и нијесу могли обезбиједити своје „постојање“, и терор цинизма над другима и другачијима, што је и посљедња, саморазарајућа екстаза оних којих истински нема. Тај цинизам је основни психолошки супстрат новоцрногорства. С тако исфорсираним ентузијазмом, немогућа Црна Гора, предузела је, себе да прави, и да се не осврће на своју сјенку, јачу од себе.

8.

У Црној Гори је јововска мука (коју је и Његош добро видио): има (у јавном животу) оних којих (суштински) нема, а нема нигдје (у јавном животу) оних којих (суштински) има. Јавни живот функционише на немогућем парадоксу: Има да „има“ језика (црногорског) кога фактички нема (нема азбуку, граматику, нико се још није родио на том језику), има да нема језика кога има, на којем се родила Црна Гора, и духовно одрасли људи с којима је настала, и уважена. Има да има цркве (ЦПЦ), које нема у православној Цркви, добро би било да нема (СПЦ) у Црној Гори, којом је подигнута и освећена, која је уважени субјект васељенског православља.

Има да нема оног историјског памћења, којим је кодиран државотворни народ Црне Горе, има да има оног, реконструисаног и деструисаног „памћења“, којим би се разорио матични код овог народа.

Има да нема српских писаца у Црној Гори, иако су они насљедници њене аутентичне културе, писма, памћења, државотворног етоса, лика.

Има да има црногорских писаца, који разарају памћење, писмо, језик, име у којем је настала Црна Гора.

Има да нема Његоша, у Црној Гори, као што више нема ни цркве коју је себи за душу озидео, ако буде бранио српски језик и писмо, ако буде бранио њене темеље, и небо над њом, у којем је открио човјеково поријекло.

Има да нема истинског разумијевања у Црној Гори, има да нема истинске полемике у драматично, до дна, подијељеној Црној Гори. Има да нема истинског дијалога, између другачијих, супротстављених, има да има једнообразне Црне Горе, са укинутим унутрашњим противрјечностима, којих нема, јер једнима није дозвољено да дођу до ријечи. Има да нема стварног живота, јер би правио проблеме, постављао недозвољена питања, давао недопустиве примједбе, има да има измишљеног живота, демократије, слободе говора, културе, које стварно нема.

Тако је створен Привид Црне Горе који умножава утварно стање у организованој друштвеној патологији.

Генерални модел организованог стварања духовне Празнине у друштвеном и културном животу, успостављен је Мештровићевим маузолејем на Ловћену. За овакву тврдњу, потребан је мали, археолошки приступ у простору симбола. Црква је с-помен-ик живота, вјечног живота, а маузолеј је с-поменик смрти, обожење мртвих. На врху Ловћена, духовном врху Црне Горе, дошло је дакле до смјене симбола. Симбол живота (црква), замијењен је симболом смрти (маузолеј). Тадашња идеологија је подастрла преварну аргументацију, да се један „превазиђени“ симбол (црква, живот) замјењује увијек савременим и модерним маузолејом (обожењем смрти). Само на подлози незнања могла се примити ова онтолошки преокренута аргументација. И само монструозно, закулисно знање - како извести онтолошку инверзију и остварити савршени криминални чин, припремило је терен за „праведно“ обезглављење Црне Горе.

Комунистичка Црна Гора је рекла и учинила - има да нема Његошеве Цркве на Ловћену у којој је сабрано памћење Црне Горе, а има да има мјесто ње, Маузолеј, у којем нема никаквог памћења Црне Горе, који ће бити испуњен значењем апстрактног космополиса. Посткомунистичка Црна Гора ревносно подржава кардинални став комунистичке идеологије, подржавајући изокретање смисла. Маузолеј никада није прихваћен од народа Црне Горе, ниотког, никада, он само постоји као онај који је разорио цркву. И само га подржавају они који подржавају смјену парадигми, побједу празнине над смислом, побједу смрти над животом, насиље власти над стварним осјећањем народа, насиље фикције над стварним животом.

То што се десило на Ловћену, на нивоу симбола, не може никако да се не деси Црној Гори, у стварном животу. Стварни живот, постао је терен на ком се плански одвија организована замјена симбола. Чудно је, да жртве овог преокрета симбола, најчешће ни до данас нијесу свјесне. А то незнање је погодан терен да се та замјена симбола несметано спроводи у конкретном животу народа који је једном пристао на ту замјену.

Унутрашњи зијев Црне Горе, отворен замјеном темељне симболике, постаје подземни погон официјелног Механизма друштвеног живота, који гута њену истинску супстанцу, истинску прошлост, име, језик, лик. Људи који опслужују тај Механизам (идеологију), менталнооперативним захватом извршили су одсијецање савјести у којој борави духовно разумијевање овог темељног проблема. Зато њих не обавезују аргументи, чињенице, душа, очитост, човјек. Они су се претворили у научене лекције, прихваћено знање, договорене ставове, у погођене послове, у очиту безочност. У души им је остао само сирови прагматизам, дарвинистичка математика, цинизам. Свима се десило оно што је с одушевљењем изведено на Ловћену: у души им је разорена црква (лик, памћење, одговор(ност), а монтиран маузолеј (безлична рационална конструкција, самопрождирућа амбиција, заборав, рупа, идолопоклонство смрти). Иако не знају (јер немају елементарну интроспекцију), сви функционишу по том маузолејском моделу. Можда и не знају какав им је механизам уграђен у практични рацио, али знају да га служе, по условном рефлексу. Не знају ни ко им је уградио тај аутоматизам, али знају да га, на невиђено, слијепо обожавају. Не виде, да учествујући у производњи такве Црне Горе, учествују у производњи црне рупе. И не маре што ће бити и сами потрошени, ревносно приносећи и себе и Црну Гору том богу ништавила. Изабрани су да

изврше тај избор, доказујући да је ропска послушност њихова слобода и „слобода Црне Горе“.

9.

Његош је од почетка надишао простор чисто књижевне херменеутике, и ушао у простор тајне живота. Његовим дјелом су се бавили философи, теолози, књижевни теоретичари, књижевници, психолози, научници, лингвисти, музичари, али и поред свега, ниједан Његошев тумач није задобио посебан ауторитет пред обичним читаоцима. И цијела библиотека о Његошу, важна за нашу културу, за његове читаоце и слушаоце није неопходна. Изгледа, као да је, све то о њему написано, оно најбоље, написао сам он, уз помоћ оних који су се њим бавили. Али, наравно, њих Његош није оставио без награде – свако ко се бавио његовим дјелом, помогао се умног добитка. Трагањем за тајном стваралачког чина, као да је и сам улазио у траг оном чину који увијек изнова обнавља универзум. Управо због тога, његов народ (читаоци) који носи у насљеђе ово дјело, осјећају се удостојени, том тајном (стварања) у којој је задржан рефлекс обнављајућег акта ур-небесног чина.

Отуда та истовремена елементарна продорност и сублимност у Његошевом пјесничком језику, вербална експресија и метафизичка густина, непосредна животност и моћ универзалног. Чак и она мјеста, високе спекулативности, читаоци хватају простом интуицијом, јер је и Његошев спекулативни ум, директно ослоњен на непосредност тајне живота.

Многи су вјезбали своје књижевнотеоријско, философско, етнопсихолошко образовање, чак и своја иделошка упоришта, на Његошевом дјелу, али га, његови љубитељи не траже тамо, него у непосредном животу, у свијету који је увијек „состав паклене неслоге“, у својим костима, у спектру над-текстуалних знакова, који нас обавјештавају о присуству оних сила у животу које не хватају текуће књиге, у звјезданом своду, гдје „над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује“.

Његови читаоци (слушаоци, имаоци), најбоље се осјећају на тој директној вези, без посредника, као у истинској љубави. Том, директном везом, остварује се тајна примања, разумијевања, дубокоинтимног повјеравања и чувања његових ријечи. Ко има Његоша, има своју државу, свог владика, свој народ, своје памћење, своје претке - има опјеване муке (свог) живота. (Народ управо употребљава ту ријеч, „опјевати“, са значењем, најбоље исказати, пренијети муку у ријеч, и, бити додирнут вишим сазнањем. У овом аксиолошком простору, управо народно чуло има суверену компетенцију. У овом је Његош неупоредив, по народном непосредном осјећању. До истог резултата, кроз аксиолошко-естетичку, и епистемолошку процедуру, долазе и сви тумачи Његошеви.

С Његошем је, његов читалац, код своје куће, свуда по бијелом свијету. С Његошем све тешкоће постају подношљиве, границе проходне, вријеме и простор савладиви. Сваки читалац има у њему нешто што му нико не може одузети, и што сматра вриједнијим од свог живота. Кроз Његоша, има привилегију искуства великог људског Доживљаја, који је овај „грдни свијет испитао, отрови му чаши искапио“, Доживљаја којег не ждере вријеме, не угрожавају моде, а нова искуства само му дају већу вриједност. Живи са оним, који се „имао рашта родити“, и

читаочев живот, тим постаје вриједнији. Има *Горски вијенац* у кући, има памћење, карактер, и лик свог народа. Зна да препознаје јунаштво и кукавичлук, ситнарије и крупне ствари. Има увид у свијет – „грдну мјешавину“, и „сајам несмислени“, и у човјеково тајно поријекло, „својство“ с Богом. И свако из тог народ каже, „велики Његош“. У народу траје поштовање према Његошу, које је изразио онај непознати Србин из Војводине, по казивању Љубе Ненадовића, који је, кад је чуо „да је ту Господар“, „дошао са сузама“ (поштовања и љубави), да „чисто, из **српске жеље**, пољуби руку славном Господару“, с ријечима „да нам је то **све што (наше) имамо**“ у несрећном народу.

У сваком има нешто неприкосновено што се тиче Његоша. Свако би ту могао да има неку своју ријеч. Свако има „свог Његоша“ - не у смислу да има неко „своје“ посебно тумачење, него се ради о неком међусобном интимном припадању. Свако ко воли Његошево дјело, зна да га није стварао ради литерарне, „људске славе“, него из огромне жудње да пољуби најдубљу муку и најдубљу тајну човјекову. Зато Његош првенствено припада животу, а потом литератури. Али, управо, његова моћ у литератури, произлази из његове моћи у стварном животу, учешћем у дубокој тајни. Овај двоструки однос Његошевог дјела, поставља увијек изнова најозбиљнија питања и литератури (њеном смислу), и животу – разлозима, „рад чега“ је вриједно живјети.

У несклоности Његошевих читалаца према тумачима, скрива се дубоки однос душе према поезији, према непосредности тајне – неће тумача, хоће тајну. Овакав однос Његошевих читалаца, проиходи наравно из природе његове поезије, која даје своју ватру само оном ко је прима непосредно. И херменеутичари појединих Његошевих стихова, који су умножавали спор око извјесних семантичких нијанси, па и крајњих резултата, имали би шта да науче од оних који виде да оно што се каже поезијом, немогуће је казати другим начином, и немогуће је исцрпсти сва значења, па ни довршени смисао пјесничког језика.

Кроз Његошев живот оствариле су се двије далекосежне побједи – побједи Ријечи (литературе) над животом („смртним заборавом“), и побједи саме тајне живота над литературом (која не живи са његовим најдубљом разлозима). Ови парадокси управо држе духовну напетост читалаца и истраживача, не само у односу на његово литерарно дјело него и на његов лични живот. Иако подразумијева широк и слојевит књижевни предлојак, Његошево дјело израсло је, првенствено из његовог живот(вор)ног односа према Богу и свом роду. Из коријенитог става, који је морао да роди дјело, да би жив о-стао.

И међу књижевним херменеутичарима може се чути мишљење, да је у литератури најважније, оно што превазилази саму литературу. А један је рекао, да је у књижевности само оно достојно поштовања, што човјек (читалац), у суочењу са збиљом смрти, осјећа важним. Зато, и прост народ, у разним ситуацијама, узима његове ријечи, да каже оно што сам не може. То, у ствари сам живот препознаје те ријечи, и те формулације као своје. Тако прост народ зна стихове и сентенце Шекспира и Дантеа.

Примијетио сам да за Његошеву величину знају, и они који у то из превода не могу да се увјере. Чим им се каже о Његошу права ријеч, они је чују, и као да им се из неке скривене меморије открива његова права величина, његов лик. Како то

објаснити, него Његошевим тајанственим животом, којим је стварно ушао у живот човјечанства.

10.

Народ, који је, у Црној Гори, официјелним Механизмом остао изван бриге државе, носи тежину Његошевих стихова: „Ад на мене са проклетством риче, сва му гадна гледам позоришта“. „Када главу раздробиш тијелу/У мучењу издишу членови“, „Куго људска, да те Бог убије...“. „Истурчи се плахи и лакоми“, „Племе ви се све одрекло себе/Те црноте работа Мамону“, „Мален свијет за адова ждрала, ни најест га, камоли прејести“, „Борби вашој краја бити неће“, „Нека буде што бити не може“, „То ми прса у тартар претвара“, „Та нијесу ни криви толико, премама их невјера на вјеру“. „Зла под небом што су сваколика, човјеку су прђија на земљу“. „Дан и народ како ћуку тица“, „Шта је чоек, а мора бит чоек“, „Нада мном је небо затворено“, „Суза моја нема родитеља“, „Над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује“. Народ који носи ове стихове, носи своје темеље, своје наслеђе у вјери и језику, своју земљу и своје небо. Он носи *Горски вијенац*, озарен есхатолошким мартирством. „Крст носити, вама је суђено, страшне борбе с својим и туђином“.

Кад се данас погледа Црна Гора изнутра, видимо да је структура и слојевитост њених тјескоба, његошевска. Али та је духовна мука патологизована, уколико се не покреће у творачко дејство. Постоји организована намјера, уграђена у идеологију „новог црногорског идентитета“, да се заборави истинска мука, да се превиде разлози унутрашње полемичности у бићу народа, да се напуне уста земљом свима који о том говоре. Из те намјере долазе и компромитације, народа и културе која држи ту муку, да је „ретроградна“, „мегаломанска“, „митоманска“, „мрачна“, „средњовјековна“, „византијска“, и сл.

Душа народа се са тим стиховима разговара, у њима се проналази, тјеша, открива њихово дубинско поријекло, открива идентично понављање у карактеру свог народа, открива блистави и генијални подвиг Његошев, његов моћни увид и моћну ријеч, скупљу од живота. И као да смо унапријед откупљени Његошевим творачким мукама, и увидом у људско зло и страдање, тјешећи се ријечима које доносе разумијевање више од живота. И видимо да нам је Његош једном издигао лице из ропске и адске таме, и то не престаје да чини.

Што се десило Његошу, не може бити да се не дешава његовом народу. Што се десило Његошу у кратком, али моћном животу, остало је да се дешава његовом народу кроз времена. Тако је његов народ „ принуђен“ да га чита, и да открива сопствено стање. Читаће га и да неће. Читаће и разумијеваће, и ко је мислио да неће и не може. Проналазиће га у новим тјескобама и увидима, и они који су мислили да је он писац давно прошлог времена. То је тако по дубљој логици живота. Он је једино народу стално на памети, и јављају му се његови стихови из унутрашњих открића, тјескоба, озарења, „као да су ту одувјек били“, како је примијетио Иво Андрић.

11.

Унутрашња мотивација стварања „новог културног идентитета“ Црне Горе, је одустајање од Његошевог духа, неспособност за те дубине и противрјечности. Поријекло „новог црногорског културног идентитета“, јесте духовна инфериорност.

„Црногорска књижевност“ која настаје с намјером промоције и афирмације „новог културног идентитета“, далеко је, предалеко од Његошеве стваралачке моћи. Велика је мука „црногорских писаца“, да икако постоје, кад већ постоји Његош. Ако се Његош некако не може смањити, ако се некако не може измјестити из свог мјеста, из свог смисла, тешко по црногорске писце. Они, чији се дух гаси пред Његошем, доиста имају само излаз у „отклону“ и у заклону „новог цг идентитета“, под скут државне идеологије. Пошто црногорски писци не могу да нађу заштиту у духу и таленту, онда им је једини начин да траже заштиту у држави Црној Гори. У државној власти, која има власт, да ствара писце какви њој требају, да ствара културу која ће да подржава њену идеологију. Држава која се усудила да поништи Тестамент, да разори Цркву, да разгробе пјесника који је створио, да мијења језик на којем је настала, може и да ствара културу и своје књижевнике, па макар их књижевност никад не уважила. Држава, на крају има власт и да промијени језик на ком је настала, да би произвела књижевност, која више не би могла бити директно угрожавана од Његошевог духа и језика. Таква амбициозна гротеска разара духовни простор Црне Горе. Појавиле су се и многе антологије „новије црногорске поезије“ са идеолошком мотивацијом, као вриједносним критеријумом - „отклон од Његоша“. Чули су се предлози да Његоша не би требало читати, памтити, требало би га, на неко вријеме заборавити, иако је то немогуће, само да би црногорски писци нашли свој израз.

Замислимо немогућу гротеску: да Енглези траже нови идентитет „отклањајући се“ од Шекспира, Руси од Пушкина и Достојевског, Италијани од Дантеа.

12.

Црногорски писци не знају како нијесу оно што мисле да јесу. И углавном не траже кривицу и недостатке у себи, него у српском језику, и Његошу. Они који постоје (српски језик, српска књижевност, Његош), криви су онима који имају тежих проблема са постојањем у култури, у језику. Наравно, своју инфериорност они скривају оптужбом да је српски језик „асимилаторски“, а да је сам Његош био заробљеник „српског митоманског романтизма“, па и „геноцидан“. Тако патологизовани нарцизам тражи излаз из свог затвореног круга, из непостојања, из своје нуле, која стварно и без остатка асимиљује оне који истински не постоје.

Грци имају израз *мимезис*, којим означавају умјетност која остаје на опонашању стварности, на површини. Истакнути идеолози нове Црне Горе, Ј. Брковић и Н. Килибарда, типични су примјерци *мимезиса* у књижевном стварању. Они су изградили своју књижевну каријеру на опонашању локалног говора народа, и препричавањем предања. То опонашање су извели до виртуозности, али су остали неспособни да пронађу унутрашњи смисао језика и другу страну ствари. *Мимезис*, *мимејшика* и *мимикрија*, имају исти коријен, и једнородно значење. Дакле, *мимезис* најчешће урачунава у свој поступак и неке практичне разлоге, што

се јако обистинило у случају ових писаца и прагматичара.

Ко остаје на спољашњости, на непосредном преношењу, не може да се роди, као што не може да буде онај други, без обзира колико се усавршио у опонашању. Њему ће једном, за своју нерођеност, постати кривац баш онај кога је опонашао, јер му је прошао живот у том умијећу, у тој фасцинацији спољашњим, у глуми, под маском.

Без отварања унутрашњих извора, умјетност и умјетник остају везани за своје тло, за кору локалног простора. Не могу да пробију *унуџра*, у универзално исходиште, и остају на површини, у мимезису, и мимикрији постајања. Од локалности или провинцијалности, не може спасити ни Њујорк, ни Париз, ни Токио, ни опширна начитаност, ништа, ко не продре унутра, у извор Тајне. Продором унутра, и атом (посебно „атом мислећи“), ослобађа чудо енергије универзума. Без уласка у тајно извориште (у чему су привилеговане поезија и религија), ствари овог свијета не могу се сагледати и с друге стране, нити ће икада својим (идолопоклоним) обожаваоцима казати своју тајну.

Његош је својим мјестом, улогом коју је имао у свом племену, самоуким образовањем, био под јаким утицајем локалног простора, и у великој опасности да остане привезан за локално тло. Али, из духовних мука, из огромног дара, „искра бесамртна“, подигнула га је до неба (универзума), из ноћи свог локалног простора, из цетињске пустиње. Ту вијест одозго, огласио је на почетку *Луче*: „Глас је његов (пјесников) неба влијаније“. Без небеског утицаја, живот остаје приземљен, неоткривен, неразвијен, неодраслао, а значења његовог језика, једнострана, препоручена за заборав. Такав остаје само „член сајма несмисленог“. Његош је дејством „небеског влијанија“, свој живот, језик, *Црну Гору*, *Лучу*, *Горски вијенац*, подигао до неба. Тај пут од земље - локалног, конкретног ка универзалном, сазнајном, откровењском, опјевао је у *Лучи*, покретањем у себи „искре бесамртне“ али, тај пут, унутрашњег, универзалног открића, и то, кроз непосредну драму земаљског живота, видљив је у ликовима *Горској вијенца*, Владици Данилу и Игуману Стефану. Њихови духовни увиди у човјека, крећу се кроз хераклитовске противрјечности свијета и живота, растући од земље ка небу, кроз ватру сазнања и све дубља откривења. И, све што више узрастају ка небу, све дубље и прецизније сагледавају „адско наслеђе људско“, свијет - „состав паклене неслоге“. Кроз та открића увиђали су да: „Свијет иште неко дејствије“, „Одбрана је с животом скопчана“, „Удар нађе искру у камену“, „Над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује“. Ти увиди се откривају у непосредним тјескобама историјског времена, у најжешћој полемици унутрашњих сила које бораве у човјеку и универзуму, у крајњим искушењима: „Прекаљена искушењем душа (х)рани тијело огњем електризма“. Тај „огањ електризма“ или, „искра бесамртна“ јесте кључ Његошеве поетике, естетике, онтологије и антропологије.

Кад су Брковић и Килибарда (с нарцизмом и сујетом много већом од дара!), и њихови многи посљедоватељи, видјели да је танко њихово постојање у култури, да се нијесу ни родили, управо су се најстрашније обрушили на народно наслеђе, огорченим покушајем компромитације, ниско мудријашком ревизијом значења народних митова и симбола - Косова, Обилића, Петровића, гусала, цркве, и генија тог народа, Његоша, Вука, у чијој су сјенци живјели и писали, с донекле запаженим успјехом, на српском језику.

И да би „били“ оно што мисле да су, видјели су, у свом црновиђењу, неопходно је да се издвоје из (српске) културе, и да смисле Црну Гору која се одриче свог унутрашњег смисла, у којој ће тек осмислити своје постојање.

13.

Једна од упоришних тачака постмодерне културне идеологије, која се ширила осамдесетих до деведесетих година прошлог вијека јесте – „губљење центра“. На мјесту гдје је током јудеохришћанске цивилизације постојао Центар, „остала је празнина“. Интегративни центар је, дакле, нестао, у историји, у колективној свијести, у практичном дјеловању појединаца, а тамо се настанила свеобухватна празнина у којој егзистирају јединке, које немају другога избора, него саме да постају центар, па иако без онтолошке основе. Немају стваралачку моћ, али имају моћ адаптације на своје стање, мимикријском способношћу скривања своје личне празнине, социјализујући се у друштвене групе, покрете, идеологије, моде, потрошаче. Губитком центра, нестао је и аутор („смрт аутора“), а потом ауторство се своди на програмирани еклектизам, текстуалну рециклажу, интертекстуалну конструкцију, деконструкцију, деструкцију, субверзију у односу на традиционални код, поигравање с идентитетом, пародију, маштовиту симулацију.

Постмодерна је произвела „основану“ сумњу у традиционално схватање историје и културе, тиме што је очинство Духа, у односу на ријеч (текст), прогласила „митском причом“ и „религијском утваром“. Текст је остао сам, без заштите Духа, а потом изложен „новом читању“, тј. новом разумијевању, и наравно, новој (идеологизованој) употреби. Легитимна проблематизација самог текста, његовог значења, са селективним реактивирањем семантичког потенцијала, отворила је пут идеологизованој „деконструкцији“ културног наслеђа.

У земљама „транзиције“, смисао постмодерне ефикасно је инструментализован у разарању, до дна, традиционалних ослонаца културе (такав поремећај се могао само произвести у мањим културама), и стварања катастрофалног стања у друштвеном, политичком животу друштава у којима се нагло распала идеолошко-комунистичка подлога. Друштвени живот, који је сам изнутра кренуо да се фрагментизује, а сваки фрагмент да губи стабилност, основу, идентитет, за постмодерну стратегију је већ постао простор успјешне мисије. Кад је нестао идеолошки центар, ова идеологија, која је прикривено тоталитарна, управо експлицитном демократичношћу, у доброј је прилици, да оптужи, и онај дубљи, интегративни центар, оличен у коду језика, етоса народа, библијском наслеђу, за „митомански производ“, и извор нове митоманије, као и подлогу обнављајућих облика духовне хегемоније, диктатуре, једноумља, једнозначности, што је недопустиво за плуралистички дух постмодерне и њене демократије.

Генерално, постмодерна, у таквим друштвеним условима, гдје је све кренуло само да се фрагментизује, није имала проблема да доводи у питање сваки идентитет, па и (смисаони) идентитет основних ријечи, све до имена језика и народа. Постмодерној идеологији, отворио се пут, да преда компромитацији, иронији, и пародији, деструкцији, сваки дубљи смисао, дубљу основу, чвршћу подлогу – „јер су оне све производ „великих прича“, митова, идеологија, са чијих је основа остваривана прикривена духовна тортура, једноумље, неслобода,

асимилација...

Идеолошке матрице либерализма, секуларизма, релативизма, ултранационализма, трибализма, нашле су своје адекватно мјесто у инфраструктури постмодернистичке праксе, која их је интегрисала у једну свеобухватну идеологију, с добрим изгледом да се утка у цјелину друштвеног и културног живота.

У трауматичној деценији краја двадесетог вијека, постмодерна је нашла своје поклонице међу млађим црногорским писцима, углавном лишених дубљих духовних ослонаца. Они су фасцинирани, губитком темеља, фрагментацијом културног, и политичког простора на Балкану, деструкцијом традиционалних вриједности, вербалном демократијом, магијом медијског маркетинга, цинизмом центара моћи који софистицираним техникама преобликују мање просторе и локалне идентитете. Оно што је на нашем дијелу Балкана персонификовало „хегемони центар“, јесте српски народ, српски језик, српска (васељенска) црква, српска историја и култура. Управо тај „центар“, или ти центри, нашли су се под разорним ударом програмиране фрагментације балканског простора, из скривених центара моћи. То је био и онај „дуго чекани“ историјски моменат, да скоче у хистеријско веселе и свесрдну помоћ, сви који су се осјећали духовно угрожени од истинских духовних темеља – језика на којем пишу, народа у којем живе, тј. његовог памћења. Одједном, народно памћење, темељни симболи, најмоћније личности своје културе, постали су „митоманска прича“ народа коме је потурена „велика прича“ од неког „другог“, у којој је, не знајући живио, као у својој. Нова друштвена организација предвиђа да се сваки „фрагмент“ ослободи „центра“, за који је био везан, јер је та веза само механизам духовне „асимилације“. То је био и погодан амбијент и моменат да, млађи црногорски писци, ову стратегију прихвате као доброг помоћника да се ослободе од „хегемонског центра“ - српског културног и културног наслеђа, имајући већ готову оптужницу, да је тај „центар“, вјековима угрожавао идентитет овог локалног простора, вежући га за себе. Разарањем „интегративног“ (српског) центра“, одвија се одвајање од његове „хегемоне“ моћи, што је услов еманципације „угрожених“ простора. Онима који су ушли у игру, може то изгледати слобода, ослобођење од свог надређеног „центра моћи“, а егзорцисти, који држе игру и играче под контролом, знају да је то најбољи начин, да одвоје играче „од себе самих“ и да играју за рачун оног који држи игру под контролом. Црногорски језик (матерњи), овдје је само бјанко улазница за „велику игру“, да они који загризу тај мамац, буду „безболно“ ишчупани из српског културног простора. У игри се пролази кроз разне „иницијације“, „пургаторијске третмане“, и „посвећења“ у којима се спроводе безболна „очишћења“ од своје прошлости, скидање с душе „насилно утиснуте тетоваже“, „реновирање генетичког материјала“ ... то се, између осталог наводи у програму. Ко прође кроз те третмане, мијења свој базични свјетоназор, којим мијења, из основа, разумијевање свих ствари. Сада, за њега, „српски центар“ (историја, језик, црква, митови), постаје *дејонијска руиа*, гдје би требало одбацити све новооткривене „историјске заблуде“, „митоманску српску историју“, којој су незаслужено робовали, „асимилаторски српски језик“, па и традиционални етос Црногораца, којег се нови Црногорци коначно ослобађају, улазећи у еманциповани простор нових демократских интеграција.

Млађи црногорски писци, ову игру прихватили су и као добру могућност да одмах раскину са матрицама које су њихове идеолошке претходнике (старије црногорске писце) држале у „ропском односу“ према „хегемомом“ култном (српском) центру. Али, иако су одабрали други простор, другу идеологију и естетику, поткрао им се исти проблем - остали су на опонашању, у *мимезису*. Старији писци миметички су преносили локални простор у своју литературу, а млађи, преносе нешто измијењени шири простор, и изнемогли ехо свјетске литературе. Они су често интелигентни, упућени у механизме функционисања савременог свијета, прагматични, али духом танки и карактером житки. И као такви, највише одговарају званичној идеологији, у чијем је програму опсједнутост десупстанцијализацијом Црне Горе, одустајање од темеља, од Његошеве дубине, од духовних матрица, све ради „ширих интеграција“ и постојања изван своје стварности.

Црногорски политичко-културни естаблишмент, понаша се у новој Црној Гори као последице катастрофе. Историјско памћење је, по њима, доживјело потпуну катаклизму, и сада, у новој Црној Гори, требало би да од селективно одабраних остатака, иверака, дописаних мјеста и тек испливалих „скриваних страна“, реконструише „ново памћење“ Црне Горе, за коју је та катаклизма, у ствари, била катарза.

Споразум промотера „новог културног идентитета“ Црне Горе и актуелне власти, унапријед је испуњен повјерењем и, мимичан. (Мимика је стари начин споразумијевања без ријечи.) Та комуникативна техника актуелизована је и упражњава се кад су у питању најсложенији проблеми. Кад треба искомпромитовати српски језик, српску културу, цркву, Његоша, српске писце у Црној Гори, довољно је да једни другима намигну. Миг и намигивање је не само економична и ефикасна комуникативна техника него се овим техникама шаљу поруке које су вербално и јавно недозвољене. Ако званична власт да миг, да црногорски писци кажу да у Црној Гори нема српских писаца (нијесу преживјели катаклизму-катарзу), или, да су непотребни иако их има, они ће то већ ноћас нашироко да посвједоче. Ако власт намигне да савремени писци опомену Његоша, да не мисли да је још владика у Црној Гори, одмах ће се од тих писаца чути, да је Његош „идеолог истраге“, да је практично „написао сценарио за истрагу иновјераца“, који је опет крваво одигран на нашим просторима. У црногорској култури, гдје им је дата повлашћена улога да је креирају, просуђују, реинтерпретирају, планирају, искључујући другачије мишљење, супротне ставове, функционишу у већ успостављеном идеолошком кључу - остваривањем „црногорске културе“ на разарању српске подлоге. Одушевљени погодним приликама и лакоћом непостојања, млађи црногорски писци, губе ионако кратак вид, као оне птице код Његоша: „Али тице што су најслабије, лови свјетлост лисичјије очих“. И баш зато што неће да виде (може им се), оно што се не може не видјети (стварност), ношени одвојеношћу од суштине и дубине, кокетирајући с постмодерном интелектуалном техником, они здушно подржавају одвајање Црне Горе од себе, од српског језика, његошевског темеља. И код њих програм десупстанцијализације Црне Горе, постао је излаз и компензација за мањак талента. Политика нове Црне Горе и култура, апсолутно су се подудариле, и почеле врло складно, једна другу да производе, производећи унутар себе, црну рупу.

Друга, опсесивна амбиција постмодерне идеологије је - разарање логоцентризма. Логоцентризам, на којем се темељи јудеохришћанска култура, од постмодерне се доживљава као оличење духовне диктатуре, једноумља, хегемоније. Центар моћи, који укида плурализам, демократију. Занимљиво је да се гениј Његошев позабавио овом темом, у *Лучи*, дакле, више од једног вијека, прије појаве ове идеологије. Сатана, из *Луче микроkozма*, отворено је иступио против „влада једног Бога сведржитеља“, Логоса владоца, који је дао „правило (логос) бићу“. Сатана инсистира да „подијели владу“ (у универзуму) са Богом (логосом) владоцем. „Иштем владу да подијелимо“. Разлози Сатанини доиста су израз рационалне слободе, тражење „својих права“, да учествује у владању универзумом. Његош допушта слободу Сатани, у пјесничкој имагинацији, стоји иза његових захтјева, разлога и права. И отвара велику космичку драму, која се најдубље тиче човјека, у свим његовим битним питањима – разумијевања слободе, Творца, универзума, поријекла душе, казне, људске злобе, отпадништва од Творца, зависти, гријеха, заборав, смрти. Свако стоји из својих разлога, док кључа космичка борба. У тој борби, као што је познато, само је наново просијао Логос сведржитељ, док је побуњени Сатана побијеђен и низвргнут у таму ада. Његош, кроз унутрашњу драму, допуштајући право свим разлозима, и могућност свим аргументима, обнавља ову најдубљу полемику, унутар личности, и унутар универзума. И бива свједоком *торжества* логоса, тј. логоцентризма. Финиш ове велике, и увијек савремене борбе, Његош је формулисао у неколико важних стихова, као: „Ум је један само без границе, сви су други кратковидни уми“; „Ја сам један који стварат могу“, „Над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује“. „И сви ови грдни беспоречи, по поретку некеме сљедују“. Његош је био просто фасциниран унутрашњом, хераклитовском полемиком свијета и човјека („Свијет је овај тиран тиранину/Он је состав паклене неслоге“), а чему је допринијело и историјско вријеме у којем је живио, и његова улога, владике и пјесника, у свом народу.

Савремена Црна Гора, распадом државних и идеолошких поставки у балканском простору, постала је полигон инферналних сила изнутра, и хуманистичке реторике, споља. Стварност иде својом логиком, непредвидљивом, ирационалном, а јавни дискурс безуспјешно „ствара“, непостојећу, демократску и бесконфликтну Црну Гору. И у овом контексту, врло је симптоматично одустајање од српског језика (језика, који је дао логос Црној Гори), и пошто-пото „уграђивање“ *црнојорској*, који нема ни азбуку. И тај *црнојорски*, који не кореспондира са стварношћу (памћењем), требало би да постане „службени“ језик Црне Горе, која „по службеној дужности“ одустаје од полемичне истине унутар себе. Српском језику, којим је једино могуће „држати (творачку) власт“ над животом, над противрјечностима, јер је језик памћења, духа, културе, требало би одузети власт (статус службеног), а *црнојорском*, који може бити само политичка конструкција, требало би дати то достојанство. Намјера да се „преименовањем“ (црногорски, намјесто српског), бесконфликтно ријеша језичка ситуација, само говори колико је основна политичка интенција Црне Горе, леђима окренута

стварности. Увођеном *црногорској језика*, аутоматски настаје хаос у језичком простору Црне Горе (у животу), који више никакав устав, никаква демократија, никаква деспотија не би могла контролисати. Тражење „права“ црногорског језика, много личи на тражење Сатанино у *Лучи*, да влада небесима. Из истог је ума и ЦПЦ, која је изван цркве (није црква), а поткопава Цркву, и тражи црквену власт, духовно и државно достојанство.

Ум власти, који се пројављује у *Лучи*, извире из „сведржног ума“, који свим силама даје „правило бићу“, живот. И власт једног ума извире из његове моћи стварања, а Сатанино тражење „влада“, деструктивно је. Творац је „допушта“, јер је „бесмртни дух слободан“, али га суочава са „сјаном истином“, у којој он види да је његов ум „кратак“ и узрок је његовог поринућа у вјечни мрак.

Не можемо не видјети у Црној Гори велику амбицију „кратовидих умова“ да детронизују конститутивне моћи - српски језик, православну цркву, Његоша, који су дали Црној Гори логос, држање, државност, достојанство, важност, лик. „О, сљепоћом опојена злобо /Рат сте дигли на свемогућега“.

Постмодерно вријеме изгубило је смисао за Његошев логоцентризам, који подразумијева бурну онтолошку полемику и драматику унутар универзума и човјека. За идеологе постмодерне човјек је изнутра „испражњен“, онтолошка креативност је немогућа, остала му је само могућност адаптације. Он може бити креативни потрошач, креативни еклектичар, креативни симулатор, креативни колекционар, „субјект ишчезава у објекту“ (Ж. Бодријар). Постмодерну социјалну идеологију демантује стварност, ужасним експлозијама ирационалног. Друштвени пореци, који вербално изграђују демократију, људска права, слободе, плурализам, вршећи, невиђењем, мрачан притисак на полемички логос стварности, нашли су се под изненадним ударима тероризма, и других разорних сила.

Заслијепљени друштвени ерос, формулисан као „нова слобода Црне Горе“, види се у свијетлу ових питања која је Његош промислио, и посвједочио. „Свијет је овај тиран тиранину, а камо ли души благородној“. Заслијепљени, „кратковидни уми“, међусобно се боре и сатиру, а „благородна душа, храњена огњем електризма“, узраста у разумијевању и познању Слова, сведржнога.

Његош је у поезији прославио логос, логос библијски и хераклитовски. Логос и ерос, творачке енергије уграђене у саму основу апсолутно полемичне стварности. „У њ ратује душа са тијелом/У њ ратују дуси с небесима /У њ ратује народ са народом/У њ ратује човјек са човјеком“. Али, на почетку и на крају, Слово има моћ да „из ништа ствара“, и да створено, творачким еросом, кроз хераклитовски полемос, уздиже ка познању „прве славе“.

15.

Кад је већ у официјелно практичном функционисању успостављена Црна Гора одвојена од свог поријекла, онда је нормално конструисати промијењено разумијевање Црне Горе, њене историје, традиције. На српском језику, на којем је настала, то је немогуће извести. Промијењеном разумијевању потребно је промијењено име (језика). Али пошто је у духовном простору немогуће дјеловати хируршки, није популарно, иделошки инжењеринг, уз адекватне допинге и анестетике, даје извјесне резултате, и нема већих проблема да му се обезбиједи

шира подршка зависника. Посебно, ако се за подршку добијају значајне државне стимулације, и уважења, да многи без свог имена и значења, добијају значајне улоге у јавном животу.

Нема ефикаснијег начина да се консензуално промијени идентитет, него да се промијени (име) језик(а), на којем је тај народ постао.

Кад се језику промијени име, језик губи моћ да очува примарна значења својих ријечи.

Ко има власт над језиком, има и власт над животом. Ко, дакле, стиче власт да сузи, деструише, разори темељна значења ријечи, стиче власт да деструише, разори, унизи, потре и значење живота, оних који су пристали на промијењено значење својих ријечи. Ко пристане на промјену свог имена, пристаје на промјену свог смисла.

Кад се довољно исуши мозак идеолошком наркозом, од једног момента, он прихвата апсурде, јер самостално више и не може да функционише. У том стању изгубљеног унутрашњег ослонца, утопијска представа („слободна Црна Гора без српског језика“), постаје „реална“, јер може реално да ангажује, оне који су изгубили реално тло. Утопијски излаз, показује се као једино реално ангажујући, јер је извршена реална деструкција разум(ијевањ)а. Човјек у том стању постаје неподношљива фикција (претрпио катастрофу духовне реалности у себи), и тражи излаз из свог стања, да буде нешто што није. Бити оно што није, јесте излаз из неподношљивог стања реалности, коју више не разумије. Када се идеолошком деструкцијом и свакодневном наркозом произведе таква криза колективног идентитета, онда се промјена имена (језика) нуди као реалан излаз из унутрашњег мрака и неразумијевања.

Преименовањем имена (језика) производи се реалан онтолошки потрес, празнина у бићу народа, да је онда могуће приступити унутрашњој преради памћења, што је услов семантичке деконструкције именованослова, генетичких формула, конститутивних симбола, националних митова, а тиме и апсолутне деструкције колективног памћења.

У промијењеној колективној свијести, дјелује механизам, „савршеног злочина“. Зависници, над којима је извршена прерада памети, и који су „утемељени“ у фикцији, остатке прве памети у себи доживљавају као сметњу и препреку за „реалним“ остварењем своје фикције. Тако, фикција, када се узме за „нову реалност“ добија стварну улогу да изврши, на личном и колективном плану, деструкцију и деконструкцију реалне историјске свијести, и културног идентитета. Тако нам се дешава - *дукљанство*, нешто што је изван реалне културне идентификације (нема текста на нашем језику), требало би да постане реални критеријум успостављања културног идентитета, уназад и унапријед.

У планираној семантичкој деконструкцији, погледајмо шта се збива са именом Црногорац, од кога би требало све да почне, а највише да се одузме. Традиционална семантичка идентификација имена Црногорац, инволвира унутар себе име Србин. Црногорац је насљедник косовског предања, косовске трагедије, завјета, „прве (српске) славе“. Он је по Његошу носилац оне искре (слободе), која је искочила испод косовског пепела. Његова (Црногорчева) основна мисао је ослобођење, повратак „прве славе“ и слободе. „Што се не хће у ланце везати/ То се збјежа у ове планине/ Да гинемо и крв проливамо/ Да јуначки аманет чувамо/ Дивно

име и свету слободу“. То је формула етике и етоса Црногораца. Иза оваквог разумијевања Црногораца стоји Вук Караџић и Иво Андрић. Иза оваквог разумијевања имена Црногорац стоје Свети Петар Цетињски, Кнез Данило, Краљ Никола, Марко Миљанов, Радован Бећировић. Ови врхови ослањали су се директно на масив народног памћења и непосредног народног живота.

Сви поменути ауторитети, употребљавали су оба имена, и Црногорац и Србин, за исте људе и за исти народ, зависно који се семантички слој акцентује.

У планираној семантичкој деконструкцији, из имена Црногорац, требало би да се елиминише темељни семантички слој везан за име Србин. Нови Црногорац би требало да се ослони на ништа, и да крене од никог, да би био оно што је себи смислио.

16.

На крају, поставља се питање, како „црногорска култура“ може да постоји – с Његошем, без Његоша, или, против Његоша!? Ова су питања, намјерно или ненамјерно постављена, пројектованим „новим културним идентитетом“ Црне Горе. Постављена су посредно, подмукло, иза паравана, а на њих се мора одговорити отворено. Они који помажу пројект тог „идентитета“, вјероватно и нијесу свјесни, каква су све питања поставили, које би одговоре морали дати, и на какве посљедице би могли рачунати.

Пројектанти овог „идентитета“, највише би вољели да се ова питања не постављају, а „пројект“ да се остварује. Али, то је немогуће, као што је немогуће ложити ватру под лонац, а да се вода у лонцу не грије. На овој тачки, питања везана за проблем „новог црногорског идентитета“, враћају се пројектантима. Од начина одговора, показале се, да ли су пројектанти „идентитета“, и његови извођачи - једни исти. Ако су исти, апсурд пројекта на терену, примораће их да уђу у разговор, у полемику – а, ако нијесу исти, извођачи ће пренијети одговорност на пројектанте, што, изгледа највјероватније (нема разговора, полемике, пројект треба извести!).

Преко живог Његоша, и преко живог народа, за кога је његово дјело живо, свјесни су сви у (полемичком) сукобу да је то претешко извести, и да је у том сукобу улог Црна Гора, онаква какву народ носи у свом памћењу.

На прагу смо потпуне конфронтације, са разорним притиском на конститутивне матрице културног идентитета народа у Црној Гори, чији је Његош најмоћнији израз. Конфронтација је већ наступила, и она се све више збива у дубини прећутаног, у послушковању дубине и сложености могућег катастрофалог судара, у предвиђању безболнијих варијанти. Ако пројект крене отворено да се бори са стиховима који држе Црну Гору, наћиће се у тешком положају. Јер, показале се да би стихови, повезани директно са тајном живота, могли опет да ангажују огромну народну енергију. У том сукобу сам би се пројект „офирао“ да му је једина намјера, директно разарање културе и бића народа.

Друга варијанта изгледа вјероватнија, која има своје искуство још од времена комунистичке пропаганде, а то је - компромитација културне традиције којој припада Његош, препадајући народ да је „дошло ново вријеме“, да је „створен нови културни сензибилитет“, да они који се још држе Његоша, „живе у прошлом

времену“, да сам „Његош више није оно што је био“, и да, посебно, није оно што његов народ мисли да јесте, па да и тај народ, који се тако држи Његоша, није оно што мисли да јесте. И да му је, то што мисли да јесте, „подметнуто“, да му је уграђана „вјековна заблуда“ коју би требало тријезно да одбаци, прихватајући „ново вријеме“, „резултате новог читања свог наслеђа“, и напokon, „нови културни идентитет“, који више не рачуна на оне основе, које су га држале у „темељној заблуди“, вјековима.

Свакако, на најдубљем су испиту и провјери и Његошева поезија, и народ који до те позије истински држи. Од Његошеве поезије је очекивати да ће довољно моћно покренути духовне силе у актуелној полемици, с довољно издржљивим темељом, у афирмацији културног идентитета и континуитета, а да ће народ, првенствено људи културе, пројавити довољно снаге, да кроз сложену полемику, и стваралачки чин, понајприје, посвједоче своје животворно памћење и упућеност у савремену културну и друштвену проблематику.

Који мисле да се „културни идентитет“ може развијати без присуства Његоша, или његовим „ревидирањем“ - од културе (која по природи ствари, подразумијева слободу, памћење), захтијева да се одрекне од своје (слободне) природе, и да постане, проста служавка. За пројектанте „новог културног идентитета“, показује се из приложеног (понашања), најприхватљивији статус културе јесте – служавка. Она би требало да ради шта јој се нареди, и како јој се нареди, јер не одговара култури (себи, није одговорна за оно што ради), него свом налогодавцу (оном што није она). Ако се ово потврди тачним, показаће се, што смо најављивали, да је званична култура у Црној Гори, маскирани политички (полицијски) одред, који има задатак да убије културу.

Не пада снијег да покрије бријег. Политичко невријеме указало је на „многе трагове до пећине“. Многи су у овом зловремену шиљили оловку да пишу, па кад су видјели блијед траг, оловку су замијенили политичком палицом.

Који су поставили „остварење новог културног идентитета“, нијесу рачунали да ће се отворити питања разумијевања културе, на конкретном терену. Ако је култура служавка, онда се она не удостојава никаквог питања (о себи), она је оно (њен је идентитет) што јој каже њен господар. Ако се у посљедњој полемици покаже, да култура није служавка политике, онда ће она, да постави питање смисла политичких захтјева, и да их суочи са суровим бесмислом – показаће се да иза политичких захтјева, „новог црногорског идентитета“, стоје краткорочни разлози саме актуелне власти, који рачунају са разарањем духовног и културног темеља Црне Горе, гдје би Његош био капитална жртва.

Јер, ако Његош, не може (што је очито) да стане у „пројект новог црногорског идентитета“, сам пројект директно показује своја карикатурална ограничења и деформације, неразумијевање свог апсурда.. Ако „нови црногорски идентитет“, не рачуна на Његоша, онда он рачуна са директним насиљем „фикције над стварношћу“, јер је Његош стварна духовна и културна основа Црне Горе. Ако „Црногорски идентитет“, рачуна на неког „реконструисаног“ Његоша, имаће тешких проблема са Његошевим читаоцима, правим (и правним) насљедницима, мјеродавним тумачима, са свим који га воле онаквог какав он јесте. Ако „нови црногорски идентитет“, рачуна да буде изведен „против“ Његоша, отвара директан сукоб у Црној Гори – *за и против* Његоша.

Најбоље би било да га нема. Тако мисле савремени Црногорци, који не подносе Мисао, Темелј - Његоша. Пошто га ипак има, најбоље би било направити од њега некога, ко није он. Некога Његоша, који више није Његош. Оставити име, а испразнити суштину. Показећемо Његошу, нешто што он није знао, и убити га на начин који му није познат, и осветити му се за његову умну надмоћност која је „геноцидна“. Његов ум се пео у висине, гдје више нема људскога живота. Он је захтијевао од човјека оно што не може да издржи. Захтијевао је и налагао нам крст, иако је знао да смо „слабостима с земљом привезани“. Платиће нам, не само за умну надмоћност него за његово узалудно, романтичарско, хришћанско мучење за човјека, за Бога, за своје племе, за Црну Гору, за Косово, за српство. За крвожедне фикције, које вјековима растржу душу својих религиозних читалаца, хипнотисаних његовим деспотским умом. Те фикције ћемо преселити у виртуелни свијет, и одморити се од њих, од историје и митова. Понашати се као и према другим ријечима, које су изгубиле прво значење. Ријечима које више не обавезују првим, ретроградним значењем. Којима је високо значење давала само човјекова наивност и незнање, вјера у оно што стварно не постоји. Преименовање је у моди, и у практичном је интересу сваког новог Црногорца. Да би се оспособили за нови живот, све наше би требало да прође кроз преименовање. Сваки нормални појединац, који, дакле, схвата о чему се ради, требало би да прође кроз преименовање, као кроз неко ново крштење, да би био оспособљен за нови живот, ново разумијевање свијета. Најефикасније преименовање је кад се прво испразни смисао свога имена, онда се празно име без унутрашњег отпора лако преименује и интегрише у нови именик без обавезујуће суштине. Идеално би било да тако учини сваки појединац, посебно сваки, новој Црној Гори лојални Црногорац. Да више и није јединац, него ангажована бројка, надахнути градилац космополиса у коме неће више никад доминирати један језик, један народ, једна истина, један бог, једно памћење, један темелј. У космополису кога ми градимо, иако са маргине, нема доминације ниједног имена. Име обавезује, убија. У космополису ће доминирати лакоћа (не)постојања, гдје ће човјек своје неподношљиво реално стање, замијенити својом, слободно изабраном сликом, слободно изабраном памећу, слободно изабраним језиком, у ком више неће да спроводи терор ниједна истина.

Произвешћемо стварност која више не производи стварне болове, Живот из којег је протјерана мисао о смрти.

Тај виртуелни свијет сањали су многи идеалисти и утописти, али је сада нама постао реално доступан, и реално остварив. Виртуелним животом фасцинирана је нова Црна Гора, која је уморна од реалне историје, од стварне митоманије, од крвожедног памћења. Једини начин да се ослободи од ретроградног наслеђа, од неиздрживих противрјечности, од стварног живота, који је постао неразумљив, мрачан, опасан по живот, по човјека, по државу.

Шта су уосталом ријечи, ако у себи немају могућност да изграде и оно што стварно не постоји. Стварна могућност ријечи је и остварење фантасије, фантазмагорије, фикције и фантасморије. Измишљена стварност је савршена, јер савршено лако може да се мијења, као на магичном екрану, да се пребацује у ништа

кад досади, и више ништа стварно не може да боли. На крају, зар *нишџа* није лијек од свега и свашта. То је једини начин да се ослободимо тежине Његошеве мисли, да изиђемо из његових неподношљивих антиномија, да се ослободимо његових захтјева и завјета, да изиђемо из стварних противрјечја савремене Црне Горе.

Доста је Црна Гора робовала владикама, владарима, Ријечи, уму, историји, Косову, Ловћену, Богу, небу и земљи.

Вријеме је да се одморимо и од живота.

Тако мисле Црногорци, без Његоша.

ФУНДАМЕНТАЛНА ПОЛЕМИКА*

Ево нас Владико, последије 150 година од твог гроба на твој Цетињу, испод твог Ловћена. Ево нас и пред твојим Манастиром, и на твој каменом гувну. Ево нас, твоји духовни сродници и потомци испод оних истих звијезда испод којих си, „душом запаљеном“ тражио одговор рад чега је човјек овдје на земљи.

Ево Владико с радошћу, казујемо овдје једни другима да за свих ових 150 година био си најживљи, и најприсутнији у нашем племену, и културном памћењу.

Ниједно вријеме, са својим искушењима и испитима није прошло, а да нијеси био заједно са својим народом, и ниједан одважени појединац који је кренуо на самотни пут духовног самосазнања није пролазио кроз своје тјескобе и искушења, и није надгледао и спуштао се у своје поноре, а да му нијеси био сапутник и саговорник.

Од твог несмртног гроба, Владико, све си дубље улазио у духовни центар свог племена, свог народа и његовог стваралачког језика, јер си у свом времену пропутио онај пут *унутра*, које ниједно вријеме не може сакрити својом сјенком. Зато си био и остао живи свједок тог пута који нас изнова оживљава. И постао си тако најдубљи крвоток свог народа, и свог језика, јер си нас из свог животворног пјесничког дјела обасјао Памћењем, које нас унапријед памти.

Из „мртвог сна“ твог племена пропламсала је твоја *Луча микрокозма*, овдје у каменој пустињи цетињској, и видио си на једној страни људски живот као „сновидење страшно“, а с друге као стварање, и „борбу непрестану“. И кренуо си путем стварања и „борбе непрестане“ која није ни у нама престала. Јасно си нам показао да људски живот нема смисла, ако се у њему не обнавља та драма постанка, драма постанка новог свијета, новог људског универзума. То је твој пјеснички завјет.

Драга господо, поштоваоци и љубитељи Његошевог дјела, на своју унутрашњу позорницу уводи нас наш Владика, ево већ 150 година. И његове ријечи и дан-данас најбоље изговарају нас и наше вријеме.

И питамо се данас како је Владика, у своју драму (или борбу) постанка могао увести и драму племена. Само зато што је то племе, похарано својим и туђинским стихијама, назрело у Владици, Лучу, која изнутра обасјава човјека. И самим одсјајем те Луче видјело је то племе и још види да је човјек сам од себе изложен непрозирним силама, и да су спољне силе, које споља поробљавају племе, исте оне изнутра које потапају појединца, само упрошћене до једнозначности и осуровљене до смрти. Зато главари питају Владика, зато чекају његову одлуку.

Владика припрема главаре и племе за борбу, тако што их уводи унутра у себе, осјењује их крстом космичке борбе, учвршћује у њима темељ. Ништа од борбе ако не преговара са том скривеном, најдубљом борбом, која се храни тајном стварања. Тајном постојања, или тајном бића. Зато је *Горски вијенац*, вијенац суштине, и тајна битке за постојање, коју освештава космички поредак.

Драма *Горској вијенца* дошла до громогласне и тајанствене ријечи, добила је савршенство „космичке естетике“ јер је имала темељ у вјечној потреби човјековој за постанком, за стваралачком слободом, за крајњим сазнањем.

Његош је, то видимо данас послије 150 година од његове смрти, најдраматичније, најинтензивније обновио фундаменталну полемику свих сила које човјек и вријеме носе у себи.

Ето, мислим да је ту битку Његош био и добио. И том нас је битком освојио. Јер је ту битку претворио у торжествену поезију. И ту поезију смо доживјели као своју ријеч коју нијесмо могли сами казати. Иза лица те поезије, која нас у нашем мраку и дан-данас једнако освјетљава, види се она тама и она ноћ пуна муња и облака, кроз коју је њен творац прошао.

И баш зато што је био отворен свим силама (овдје би Исидора Секулић додала, као „генијални примитивац“), и што је стваралачки скоро уживао у ужасу супротних сила, супротних разлога, космичких и земаљских, преживио је драму фундаменталне полемике, и казао своју ријеч о свим битним проблемима, са којима се и појединац и племе изнова сусрећу. И та ријеч је често достигала савршенство формуле, јер је у стваралачкој борби и искушењима ишао до краја.

А могао је овај витез духа ићи до краја, јер га је Сам Творац из свог Почетка обнављао. И баш зато, што је ишао до краја у фундаменталној полемици, његов пјеснички језик постао је и јасан и дубином неисцрпан, а живот који је иза стихова био битку, убједљив и несмртан.

*Уводна ријеч, Говно исјред Цетињској манастира, 7. мај, 2001.

ЊЕГОШ - НАШ САВРЕМЕНИК

„Верујем да би сваки од нас могао казати (...) да је Његош одувек присутан у нашем животу, цео Његош са својом величином коју понекад и заборављамо, или не примећујемо, али онако као што не примећујемо ваздух који дишемо, и сунце које нас греје“.(Андрић, *Вечна њприсујтност Њејошева*).

Ово Андрићево „одувијек присутан“, упућује на парадокс, да је Његош у нама био присутан и прије читања (или слушања) његових стихова. Тј. нашли смо га у себи уписаног отварајући странице нашег унутрашњег живота. И да би се извадили из ове апорије, послужимо се мишљу владике Николаја Велимировића, записане прије 90 година у књизи, *Религија Њејошева*: „Његош је од своје душе начинио сцену на којој је репродуковао драму целе васионе“.

Послије ових ријечи не остаје нам ништа друго него да с радошћу пристанемо на тешкоћу у коју нас је увео Његош, и прихватимо човјекову драму постанка или постојања, као драму постанака новог свијета, новог људског универзума.

И, ако нас изазива то сопствено покретање из почетка, онда смо се и понадали да ће нам из нашег рођеног почетка синуги Луча, која ће нас обасјати у ноћи свијета и вијека. А та *луча* свакако је небеска луча, која нас је већ охрабрила, и запутила путем, на којем постаје подношљив наш парадокс, јер смо се дохватили оне могућности, у којој сада *може бити*, оно што смо раније мислили да не може. Ми сами у себи доживљавамо могућност, за коју нијесмо могли знати да је могућа. Постали смо стварно мјесто омогућавања онога што нијесмо могли мислити, да је могуће. *Може бити*, јер смо оставили за собом себе, и докопали се оне могућности која омогућава саму обнову универзума у нама. И та нам рођена могућност отвара књигу коју човјек није писао, а чијим читањем прогледавамо изнутра. И наједном нам излази на сусрет, не само онај који свима нама излази на сусрет, ако кренемо тим путем, него нам излазе на сусрет они који су овим путем прије нас ишли. Излазе нам у радосни сусрет, јер нам се радују што нас виде на том путу, на којем се сусрећемо са собом, и са свим онима који су се у свом животу и времену сусретали са собом.

Сусретали се и постајали живи свједоци универзалног чина Стварања у себи.

***

Код Његоша је Бог пјесник. И тиме нам тај Бог постаје људскији, а Његош као пјесник божанскији. Он је заузет (зањат) поезијом, тј. обдјелавањем космичке стихије. Он ствара јер је ималац Слова, којим обдјелава стихију, напуњену потенцијом (*potentia*), тј. ослонљава је и освјешћује *свемојћим* *Словом*. Обдјелавајући је словом, уписује га у космос, у универзум, и универзум словом постаје словесан, а слово у њему задобија универзалну моћ.

А шта је човјек у универзуму, каквог га је видио Његош: „твар Творца изабрана“. Или да кажемо цијеле Његошеве стихове, да космос не би остао окрњен, а универзум некосмичан: „Твар је Творца човјек изабрана“, и, „ми смо искра тамом обузета, ми смо искра у смртну прашину“.

Његош постаје издвојена фигура наше културе, зато што је у његовој стваралачкој егзистенцији постала видљива драма не само једног узвишеног, мученичког живота, који је кренуо од искона него и драма једног племена које је кренуло да очува своју *чест* и *име*. Црњански је рекао, слутећи те размјере Његошеве егзистенцијалне експлозије, да је увјерен да његов живот кога више не видимо, са неком вишом моћи дјелује на нас, него ли и његово пјесничко дјело кога читамо. И то је и разлог што су се многи, бавећи се његовим пјесничким дјелом, управо понајвише упињали ка скривеним законима његовог личног живота.

Његошева дјела су жива свједочанства те фундаменталне полемике која ставља у погон тајанствене силе сакривене у човјеку. Фундаментална драма личне егзистенције, кроз Његоша је планула до небеса и освијетлила нас у времену. И тај посао његово дјело не престаје да ради, имајући у себи ону искру коју не гаси ниједно вријеме. Показујући тим мистичким послом да је поезија најдубља стварност, а стварност *слиједи шок времена* који нема кад да стане и да је разумије.

***

И сада, с ових космичких висина, обасјани *лучом*, враћамо се у *смртину прашину*. У наш живот у којем се *мученија времена нијезде*, и нашу стихију, тражећи *искру шамом обузеи*, тражећи неписано слово којим као с *лучом* улазимо у таму написаних књига.

И зашто сам почео ову тешку и милу причу, у којој ми се у сузама пјева, ако не због нас, и Његоша у нама, који послје 150 година свог гроба, има понајвећу моћ и љубав да нам прискочи у помоћ, и да нас придигне из нашег гроба. И сад се сјећам шта сам рећи хтио. Његош је преживио ту драму сопственог постанка стваралачким интензитетом несравњеним у нашем културном памћењу. Свако ко крене путем из почетка, или кога нагнају нужде на свој почетак, прво кога чује на нашем језику је мучеништвом топли, и радосном борбом осјенчени глас Његошев.

Он сваком, мужанским и очинским гласом казује - не бој се, био сам већ на твом мјесту, не бој се, проходно је. Уз мужански и очински глас Његошев неко ће да чује, најлирскији глас у нашој поезији, глас Момчила Настасијевића: „мрењем све живљи/старошћу све дубље млад“, и оне, „бездоман, топли нудим кут, бездетан/ ... синови прате ме и кћери“.

***

Владика Данило је наш владика и дан-данас. Он заједно с нама *премишља вијећу*. Као онда Владици и нама се данас *свијет у аг преишара*. И данас, или смо то можда јуче видјели, *адова ждрала* из Његошеве пјесме, коме је *мален свијет*. И данас, као и јуче „Ни најест га, камоли прејести“. Пред тим ждралом док не пролети испред очију, сакријемо се ко „миш у тикви“, и „зебемо од много мишљења“, или се, пак, осмјељујемо ријечима „удри за чест име и слободу“.

Име и слобода није нешто што припада само епским временима, па дакле оно што би са епом могло и проћи, *име и слобода* су увијек нове, и савремене категорије човјекове непоновљиве егзистенције. Оне, иако не одзвањају епски, као у Његошево вријеме, изговорене једном племену позваном на слободу у

историјској драми, оне данас стоструко одјекују у нашој унутрашњој тишини, у нашој предегзистентној јези, у одлучујућем кораку на прагу нашег универзума. Његошево епско, „удри за чест име и слободу“, постаје наш лични егзистенцијални императив у свијету који, *мрџивим сном сјава*, кога надлијеће *адов ждрал* чија је сјенка крила довољна да нас смрзне ужасом.

Да, ужас је наш почетак, као и код Паскала, тако и код Његоша. *Торжестиво ужаса* наш улазак у борбу, а крај пута, и одмор од подвига, мученичко и радосно сазнање, да „над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује“.

Владика Данило је носилац двоструке драме, - драме универзума у себи, коју не виде Црногорци, и историјске драме у којој су се нашли сви Црногорци - Срби од Косова.

Драма универзума одиграва се на сцени камените Црне Горе, јер са тог камена узраста један истински владика који мора у себи да овлада метафизичком и историјском драмом, метафизичким и историјским постанком. И он узраста у племену које хоће да очува свој *образ и име*. Племе је такође стављено у *преужасну борбу*, јер мора своје име и част да одбрани пред безумном (и безименом) „тмушом азијатском“.

Владичина метафизичка борба на тајанствен начин потпомаже епску борбу племена. Или, борба племена за *чест и име*, добија тајну подршку владичином духовном борбом која је првенствено метафизичка.

Владика прима Племе и његову борбу у себе, јер је већ у себе примио Небо и небеску борбу.

И, борба тог племена је доиста чудна, и дан-данас нас зачуђује, јер својом дубином у историју није могла да стане, зато се окренула поезији да је обухвати и изнутра обасја. Та борба, није првенствено епска, дакле временска, и једнозначна, него је понајприје, духовна (која се води у Владици), па етичка и естетичка. И та борба није првенствено борба за опстанак, како сувопарно и дарвинистички казује Б. Петронијевић, него за постанак. Јер борба коју покреће, и контролише Владика, јесте борба коју, чак и епска свијест схвата као „пропојали ужас“ па дакле и најдубљи подвиг и стварање. Нек „пропоје пјесна од ужаса“, или: „Што су момци прси ватренијех/у којима срца претуцају/крв уждену ватреном гордошћу, /што су они, жртве благородне/да прелазе с бојнијех пољанах/у весело царство поезије“. Ово је Владичин аманет Црногорцима, заточницима епске свијести. Борба би требало да има стваралачку љепоту („пропојали ужас“) или, како дивно примјећује Миодраг Поповић „космичку естетичност“. А шта у себи крије борба која ће у конкретном историјском подвигу да пропоје „пјесном од ужаса,“ него духовно-сазнајну борбу, којом се узлази на небо. А то стварно узлажење на небо је прелазак у поезију, у језик, у памћење. Зар није отуда тај, екстатични карактер и екстатични језик Црногорцима, Србима од Косова, који су једино посвједочили себе, ако су прешли своје границе. Црна Гора тим бивањем претворила се у поезију (косовску поезију). И можда је више стварно и нема, а ако је, ипак, још негдје стварно има, требало би је потражити прво у Његошевој поезији.

***

Ми данас наравно мало читамо Његоша, али и зато се он побринуо. Није нас препустио нама самима, већ се унапријед потрудио да се дубоко упише и учита у наше сјећање. Сам је из дубине горио на свијету, у свом драматичном времену, горећи да никог од нас у будућности не остави самог.

И данас може понеко и понекад да мисли, да је превазиђен, да није за наш свијет и живот, али чим доживи озбиљнији потрес у животу, сјети се у ком свијету живи, сјетивши се Његошевих живих стихова.

Неки мисле, да се послјије Његошевог духовног огња не може више ништа важно рећи на нашем језику, али такви би узрок своје немоћи морали потражити на другом мјесту.

Неки мисле да би лакше данас писали и мислили и живјели да није Његоша, али заборављају да култура не памти оне који не откривају свој рођени почетак.

И ето, архетипом пјесничке ријечи Његош и данас суверено влада, остајући још увјек најљепши и највећи владика, и у животу и у поезији свог народа.

***

Већ вијек и по проноси се вијест свијетом о „смрти Бога“. Но, шта би та вијест о смрти Бога, која обузима свјетску културу у посљедњих 150 година, била нешто другачија, или друго, него она која се чула прије двије хиљаде година, испод Христовог крста. И послјије оног навечерја у коме се чула та ријеч, „готово је, умро је“, дошло је оно треће јутро у којем бијели анђео с Христовог гроба каже, „Није у гробу, устаде. И - што тражите живога међу мртвима“.

Наш живот у свијету, и у култури, протиче између ове двије ријечи. Те двије ријечи као два свијета, или двије свијести, боре се за превласт у нама и у свијету. Те се двије ријечи, с великом маштовитошћу, знањем и упорношћу боре у нама и са нама, и траже своју превласт над нама. Једна ријеч има очигледне доказе, јер Бога не видимо. За њу не треба никакав подвиг, него да још дубље закопамо *искру у смртину прашину*, нашто нас и наговара наша смртна природа.

А за другу ријеч, коју смо чули од бијелог анђела, требало би да додамо пламена тој *искри* којом откривамо, и освјетљавамо таму гроба. И по том је Његош наш савременик.

***

Његош је најбоље видио сјенке ствари, управо зато што је ишао до краја. До краја који је почетак и есхатолошко исходиште. Његово је пјесништво увјерљиво и савремено зато што иза њега стоји лична, егзистенцијална драма универзалних размјера. Лична драма у којој се покренула драма универзума. Невидљива, метафизичка драма која је реализована у конкретном историјском времену. И на том је крсту он задобио пјесничко торжество које не губи славу.

Идући у дубину, у искон, не повлачећи се из свијета, напротив, прихватајући борбу која се у њему води, он доживљава свијет и живот као *борбу неиресџану* (полемос) и полемику супротних разлога. И то је онај праг са кога се види дубина и сложеност његовог пјесничког дјела.

Видио је Његош, ту *књигу у књизи*, о којој говори Борхес, говорећи да књига није књига, ако у себи нема *суiproйну књигу*.

Ничим се боготражитељ није утјешо док није видио посљедњу човјекову „таблицу с обје стране начертану/с два потпуно противна закона“. И долазећи до те прве свјетлости, која све *од иочетика* обасјава, он је уз њену помоћ најнепосредније сагледао *адско наслеђе* људско. И отуда је Његош пјесник скривене, најдубље реалности човјекове, савремене у свим временима.

Његош је својом поезијом прославио Бога Творца, али је видио и свијет без Бога, у којем се „рад несреће људске боготворе Цезар с Александром“. Видио је тирана који се наслађује страхом поданика и поданике који се топе у служењу тиранину. Видио је сатану који *ишће владу да иодијели* са Творцем свемогућим, и његов горди пад у адску таму. Видио је Лажног цара, кога народ (управо његови Црногорци), заточници епске свијести, обожавају као правог цара. И управо зато што је лажни цар спремни су на највећу послушност, јер умије да угоди њиховим слабостима.

Видио је Драшка који жели да исприча Црногорцима (заточницима епског чојства и јунаштва) како живе Млеци, међу којима, о чојству и јунаштву *нема збора*, који *ирскавају и мриви иагају од смијеха* гледајући бизарне сцене у млетачком позоришту и привиде на которском пазару. Видио је „*време земно и судбину људску*“ као „*два образа највише лудости*“. Видио је *дан и народ* који лете, као *ћуку ишца*, у уста *адова ждрала*. Видио *Сшамбол, земаљско весеље*, и залуђено племе *које крсиу служи а Милошем живи*. Пјевао пјесму са сузама, топио се у химне Творцу, отписивао оштром ријечју земаљским тиранима. Био *кнез међу варварима, и варавар међу кнезовима*. Био богоуман и самоук, познавао свјетску културу, живио у пустињи, и пјевао из дубине постања.

Видио је на крају Владика да је *ипред Бојом иренуи ишо и вијек, и вијек ишо и иренуи*. И ето овим тренутком покушавамо да пређемо вијек и по, који нас дијели од Његошевог несмртног гроба.

Ријеч са симпозијума: *Његош наш савременик*, Никшић, 7. маја. 2001.

НЕГОШ И КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

Петр II Петрович Негош – великое событие в истории сербской культуры, имеющее неослабевающее и непреходящее воздействие вот уже 150 лет. Негош относится к создателям, гениям, которым удалось воплотить в своем творчестве не только традицию, культуру и дух народа, из которого они происходят, но и все значимое наследие мировой культуры и своего времени.

Невероятным выглядит тот факт, что этот поэт практически не имел систематического образования. Тем самым этот гений сербского и славянских народов приумножил тайну своего творчества и своей жизни.

Несмотря на отсутствие образования, Негош был знаком с великими произведениями мировой культуры. Здесь следует сказать, что началом этого более широкого образования был Петербург.

Значительным событием в жизни Негоша был приезд в Петербург на церемонию посвящения в сан архиерея в 1833 году. Посвящение произошло в Святоспасском монастыре в присутствии русского синода и императора Николая I Романова. Тогда произошла личная встреча Негоша с императором родственного и общего по вере славянского народа, с которым предшественники Негоша, черногорские владыки, уже установили тесную дружбу и заручились поддержкой для своего народа.

Когда великий и телом и духом русский император Николай I увидел молодого черногорского владыку Негоша, который был значительно выше его ростом, он сказал: „Смотрите-ка, вы выше меня“. Негош ответил: „Только Бог выше русского царя“.

Двадцатилетний Негош в Петербурге практически впервые встретился с большим европейским городом, со свободным братским народом, но также и с мировой культурой. Все в Петербурге взволновало, вдохновило Негоша: и встреча с великим городом, и встреча с российским императором, и знакомство с книгами.

Его исполинский дух именно посредством русского языка познакомился с великим наследием античной, древнегреческой культуры: с Гомером, великим трагиком Софоклом, с Платоном, а также, несомненно, с христианскими писателями, как например Ориген.

В монастыре с помощью своих первых учителей он овладел церковнославянским, а любовь к книге он приобрел под наставничеством своего дяди Петра Цетинского, человека жившего жизнью энергичной и святой, владыки и государственника, видевшего духовную поддержку в России.

В Петербурге Негош нашел в расцвете то, что в зародыше было на Цетине. Это говорит о другой стороне его деятельности, о его огромной любви к книге, образованию, о внутренней потребности духовного соизмерения с великими создателями мировой культуры и духа.

По тому, что привозит Негош из Петербурга в Черногорию, ясно, что нес он в себе. А привозит он книги и типографию. Эта типография стала первой на Цетине после первой славянской типографии, открытой во времена его предшественников, Черноевичей, в конце 15 века, где были отпечатаны первые экземпляры „Октоиха“ на церковнославянском языке.

В этой типографии было опубликовано и его первое произведение „Отшельник цетинский“, а в альманахе „Горлица“ за 1839 год были напечатаны стихи Пушкина в оригинале: „Бонапарт и черногорцы“ и „Песнь о Георгии Черном“.

Следует отметить, что Негош в то время, несомненно, был впечатлен Пушкиным, с которым ему не удалось встретиться, но чьи произведения он читал, особенно „Бориса Годунова“, а во время своего второго приезда в Петербург в 1937 году он был первым владыкой, отслужившим панихиду на его могиле.

Во времена европейского романтизма, мы можем лишь представлять себе, насколько велико было впечатление, произведенное на Негоша не только поэзией Пушкина, но и его судьбой. „Зеркало сербское“, сборник народной поэзии, опубликованный в 1845 году, он посвятил тени Александра Пушкина.

В кабинете в Биляре, на Цетине, у Негоша был портрет Байрона, а своей любви к Байрону он, несомненно, обязан духу европейского романтизма, который мог быть доступен Негошу прежде всего благодаря Пушкину.

Точно неизвестно, какие книги читал Негош, но все его творчество свидетельствует о том, что он читал греческих трагиков (которых мог читать только на русском), „Гамлета“ Шекспира, также на русском, Мильтона (Потерянный рай“ - также на русском). На французском он читал Вольтера и Ламартена, до нас дошел перевод его стихотворения „Ночь“. Возможно, на итальянском он познакомился с Данте.

Творчество Негоша дает основание предположить, что он был хорошо знаком с этими произведениями, хотя это не достаточно исследовано, но совершенно очевидно, что его поэтический дух встречался и впитывал глубочайшие воплощения мировой культуры.

Говоря об образовании Негоша, о его поэтическом языке, нельзя не заметить, что его образование было бы невозможно без русских книг, также как и его поэтический язык был бы обеднен без русизмов, которые он активно использовал в своей поэзии, особенно в „Луче микрокосма“. О языке „Луча микрокосма“ нельзя с уверенностью сказать, церковнославянский ли это язык или сербский.

Ключевые слова поэзии Негоша – русские, как например: мир, жизнь, свобода, жертва, зачатие, воздух, чувство и чувствование, шар (в значении „планета, небесное тело“), жилище, падение, движение, внимание, событие, влияние, вопрос, последователь, наказание, уныние, число и бесчисленный, торжество.

Что еще удивительные, каждое русскославянское слово в „Луче“ и сегодня воздействует естественно, возвышенно и ясно, так что любое обращение к современному языку уничтожило бы поэзию. С помощью этого языка Негош запечатлел глубокое славянство и славянофильство, культурное наследие и любовь к языку, который познакомил его с мировой культурой.

Итак, несомненно, что Негош познакомился большей частью на русском, а также на французском и итальянском с крупнейшими деятелями мировой культуры, и в этот ряд его ввели не только книги, но в еще большей мере его творческое вдохновение, обеспечившее его произведениям духовную свежесть и

непреходящую актуальность, во всяком случае, в народе, среди которого он жил и на языке которого творил.

Негош действительно был большим любителем книг, из-за чего его упрекали в том, что глава страны должен больше заниматься практическими вопросами, но он в еще большей степени любил Бога. Только Бог, которого Негош воспринимал как вселенского поэта, создал из него поэта и писателя, чьи книги не стареют.

Двадцатилетнего Негоша вдохновил Петербург, российский император и Россия, а в более зрелые годы его еще больше вдохновил Карагеоргий, великий освободитель сербского народа от пятисотлетнего турецкого ига. Более всего его вдохновила Косовская жертва, принесенная в 1389 г. (время Куликовской битвы), где погибло сербское дворянство и пало сербское царство. Пало в славе жертвы, которая жила потом в сербском народе в поэзии и литургии. Именно поэзия и литургия сохранили внутреннюю свободу сербского народа в течение пяти веков. В Негоше достигла кульминации внутренняя свобода, хранящая сердце сербского народа в рабстве и унижении. Вся скрытая энергия, тлеющая в его народе в течение веков рабства, вспыхнула в его поэзии, и в славе жизни поэта.

Негош – владыка, правитель и поэт. Его поэзия, имеющая истоки в Библии и мистике Востока, впитала в себя самые глубокие течения мировой культуры, но, прежде всего, богатое народное наследие. Помимо поэтической красоты она имеет еще одну задачу – воплотиться в действительности. И это великий подвиг Негоша, поэта, чье творчество продолжается до сегодняшнего дня. Поскольку его поэзия, и это ясно видно в сербской культуре, в сербском народе, чудесным образом не перестает осуществляться. Она вписана в ментальные основы нашего народа. И сербский народ, и его отдельные представители, в тяжелых испытаниях всегда находят Негоша в себе и видят, что он уже пережил все, что им, то есть нам, время и жизнь уготовили пережить.

Каждый из нас все больше убеждается в том, что в недолгой жизни Негоша воплотилась духовная космогония человека, и потому он всегда живой современник и спутник, как он был нашим спутником спустя 150 лет во время нашего путешествия в Петербург.

Творчеством Негоша занимались многие исследователи, и немало книг написано о его творчестве. Исследовано влияние греческих трагиков на его творчество, влияние Мильтона и Данте, шекспировского „Гамлета“. Все же, все эти исследования приходили к заключению, что его творчество, помимо великих произведений мировой литературы, обязано его гениальности, и его гениальность позволяет сравнивать его с великими и прославленными поэтами.

И в заключении, с полным основанием, обратимся к сравнению Негоша с великими основателями русской литературы, Пушкиным и Достоевским.

Как было сказано, Пушкин и Негош были современниками, хотя время их творчества не вполне совпадает. До 1837 г. Негош еще не создал своих великих произведений, за исключением, может быть, некоторых значительных стихотворений. Но своими более поздними произведениями Негош сделал для сербской культуры то, что Пушкин уже сделал для русской. В своем творчестве он переработал народное наследие, и придал ему ту красоту и возвышенность, каковым оно ранее не обладало. Он воспринял мировую культуру, но своей

гениальностью еще крепче привязался к родному языку, открыв доселе невиданную красоту и просветление в духе славянской, народной и православной традиции.

И Пушкин, и Негош выросли из великого поэтического вдохновения, питаемого личной свободой и любовью к своему народу, к славянским народам, к человечеству.

Говоря о духовном родстве между Негошем и Достоевским, следует отметить следующее. И у Негоша, и у Достоевского наряду с любовью к своему народу, проявившейся в открытии духовных резервов православия и истинной веры, столь презираемых европейцами, в русском православном человеке Достоевский открыл неоскверненный лик Христов, а Негош. Помимо воодушевления западным просветительством, именно в своем народе открыл истинную основу, естественную силу, здравомыслие, стремление к свободе, готовность к подвигу и жертве.

И Негош, и Достоевский отображают в своем творчестве внутренний драматизм жизни, в их произведениях открыта внутренняя бездна, оба они борются с силами зла в себе, находя метафизический корень добра и зла. Ведомые внутренней свободой, жаждой глубокого познания, они проходят через все искушения, внутренние противоречия, приходя к окончательному познанию и эсхатологическим озарениям после страшного опустошения внутренних сил.

Достоевский говорит, что его *вера (осанна) прошла через ад*, а Негош *ад преодолел*. Они видят бессмысленность и поражение человека в этом мире, но не могут жить без смысла, без эсхатологического утешения, которую ощущают здесь, в этой жизни, совершая подвиг и славя жертву.

В этом отображении внутренней драмы, преодолении искушений, поиске разрешения и выхода Достоевский и Негош – первые близкие авторы и вечно живые наши современники.

– Петербург. 14 ноября 2001 г

ЦРНОГОРСКИ МИНОТАУР

НОЋ У ЦРНОЈ ГОРИ

Нигдје не зна да се ухвати ноћ као у Црној Гори. Ноћ у којој хвата вртоглавица и најчвршћи ум. Ноћ којој је мало да прекрије њена брда, њене градове, да скрије њене ријеке, него и да поједе њене звијезде.

Ноћ која не пада само споља, на ствари, него која улази унутра, у ствари, у душе. Ноћ у којој се губи ослонац и у Црној Гори и у себи.

Ноћ којој људи широм отварају врата и кажу - ноћи добро дошла. Добродошла ноћи да прекријеш лице наше браће, нашег памћења. Благословена ноћи која долазиш да нас заштитиш, да нико не види шта ћемо ноћас урадити. Ноћ у којој се заборавља историја, народна пјесма, језик. Ноћ у којој више нема нико Богу да се помоли. Ноћ без игдје људског лица.

Видио је Лубарда ту Ноћ у Црној Гори. И у тој ноћи оног полудјелог Бика (минотауровог минотаура) који на врхунцу надахнућа буца Ловћен и растура Капелу... (Дуго је био у подземљу црногорски Минотаур, дуго су му црногорски Тесеји отуцали рокове и прогонили га у доњи свијет, сад се напокон, у побједном надахнућу попео на највишу висину, и не ждере проста и беспомоћна људска бића, него њихове симболе који су их подстицали на подвиг и побједу над гладним доњим свијетом!). И предао је Лубарда је то знамење Матији Бећковићу да свеже рокове лудом бику. И везао је Матија рокове том бику спасавајући Црну Гору од ње саме. Враћао јој очи у очи, растурене кости у зглобове. Умивао јој лице, умивао сваки њен камен, молио га да проговори.

ЦРНОГОРСКИ ВРТЛОГ

Црна Гора постаје црни вртлог. Вртлог у ком се све из невидљивог дна покренуло. Све што је покренуто ухватила је велика вртоглавица. Дно хоће да остане без дна, врх без врха.

Црној Гори се тако завртјела капа, да не зна има ли је или нема. Је ли се изгубила она која је уистину била, и прави ли се она које не може бити. Нема црњег вртлога од црногорског. Ништа не зна о вртлозима ко се није обрео у црногорском.

Једни мисле да има нешто у дубини Црне Горе што је непокрено, стамено, што ће нас и сад одржати. Али да ће тако завртјети памет сваком Црногорцу, сваком Србину да неће моћи остати у свијести ако не остане на том темељу.

Понеко мисли да се тај вртлог покренуо што се наједном заборавило шта је стварно Црна Гора, и у ту пећину, јаметину незнања ушла је олуја као казна, разјарени дах минотаура, или пак, Божији прут, провјера која је покренула све из дна, да испита има ли у њој иког живог.

Неки мисле да више у црној мајци отаца Србије нема нигдје никог. Пресахнула је. Иселила из себе. Доста је и било. Нека бива неко други.

Кад се тако заврти капа Црној Гори, кад јој се тако потресе темељ, онда то више не може поштедјети ниједног Србина, од Скадра до Будима. Јер је кукавица вазда била у темељу цијелог српства. Узидана као млада Гојковица. Доста је точило то млијеко Српства. Многи су прогледали од тог млијека. Лијек је било док га је

било. Док нијесу појели и камење низ које је текло то млијеко.

Из тог млијека је и Његош плануо до небеса. И обасјао српски лавиринт и српски род изнутра. Дао му очи да прогледа кад дођу сличне тмуше и потреси. Да напипа темељ, кад је невидљив. Да себе посвједочи, кад је најтеже.

Смјелији умови не стрепе од потреса. Они су на њих навикли. Њихов се ум потресима обнавља. Њихова се душа потресима освјежава. Они у томе виде дар Божији. Који се даје да нас потресе и растресе из темеља. Да нас провјери. Да нас опет из ништа створи.

НАЈЦРЊА ВЕРЗИЈА ЦРНЕ ГОРЕ (1)

Најмилије им је наопако

Ево Црне Горе, од које није остао камен на камену. Савремени Црногорци питају се, ко је ту живио?

Да ли су овдје некад живјели наши преци, наше старе наивчине и митомани.

Ако неко упита Новоцрногорце, како је пропала та прва (митска) Црна Гора, одговарају:

Кад је реални свијет, ушао у митску Црну Гору, једноставно је нестала. Прво је из ње изишао дух, тај митомански спирит, а потом и њене духовне институције морале су бити претворене и преименоване у неке друге, или једноставно разорене.

По пројекту нове и најцрње Црне Горе, Цетињски манастир се претвара у ексклузивни хотел високе категорије.

Шеф хотела, носи средњовјековну титулу архиепископ оф Монтенегро. Носи дугу, бијелу браду, калуђерске одежде, бијелу пану на глави, као знак да је ту некад живио црногорски суверен са својим византијским монасима.

Лобања Махмут-паше чува се у Хотелу, позлаћена је и канонизирана у мултиконфесионалну светињу нових мултикултуралних и мултиконфесионалних Црногораца.

На Орловом кршу постављена је огромна препарирана Сова, коју локални Црногорци зову *јејина*. Има позлаћене очи које се пале тачно у поноћ и свијетле до првих сунчевих зрака. Кад се упале совине очи на Орловом кршу, освјетљавају сабласном свјетлошћу средњовјековни замак (бивши манастир), Биљарду, која је претворена у комплекс отворених и затворених базена, све до темеља Ивановог манастира гдје су изграђени барови, италијанска купатила, диско клубови.

Чим се упале совине очи, житељи Замка и локалног градића мијењају дневну (прагматичну) за ноћну (фантастичну и фанатичну) памет, која стимулише, коцку, оргију, опијање, и друге фантазмагоричне радње.

Неки мисле да кроз совине очи радознано гледа доњи, минотаурски свијет у такво Цетиње.

У хотелу су предвиђени бесплатни апартмани за све који су палили, разарали, каменовали, бивши тај замак митомана, лавиринтску тврђаву несталог племства.

Дакле Млечани који су га палили, могу слободно да се дигну из гроба и да уживају у луксузним апартманима, ноћним баровима, божанским пићима и јелима.

На Ловћену, у Маузолеју отворен је најексклузивнији ноћни бар на

медитеранском залеђу. Чувен је, колико је био чувен средњовјековни витез, који је ту по легенди сахрањен. Сви гости при доласку поклоне се пред огромним кенотафом, а кад их ухвати пиће, на њему највише воле да леже и да се опијају.

Долазе хеликоптерима из свих земаља да проведу једну бурну ноћ. Посебно бурне и изазовне ноћи су оне око Лучина дана, кад се облаци не мичу с Ловћена, кад је изложен небопарним муњама.

Надахнути авантуристи и самоубице тих дана и ноћи могу само да слете уз бљесак муња.

Гости знају да такве небеске прилике имају везе са духом тог пустињака, по неким, средњовјековног Тесеја и заштитника овог бурног бријега.

Ископинама Дукље подигнута је нова резиденција за црногорског Суверена, у којој се чувају државни печати, води администрација и дипломатија најцрногорскије Црне Горе на некој мјешавини црногорско-енглеског и црногорско-италијанског, који је у локалном лингвистичком лексикону уписан као новоилирски.

Државна администрација у Водичу за упознавање значајних историјских мјеста и датума (important places and dates), каже сљедеће: Ова држава је некад постајала између Рима и Цариграда. Говорило се у њој латински, грчки и илирски. Била је једна од најсрећнијих средњовјековних држава позната по високој култури и виртуозној дипломатији између Истока и Запада.

Држава пропада у двананастом вијеку. Разорио је српско-византијски деспот Немања, родом од Херцеговине. За сљедећих десет вјекова боравила је у шоку, скоро у несвјестици, у мраку средњег вијека, препуштена српском минотауру. У њој није остало никаквих поузданих писаних трагова.

Нови суверен дукљанске државе ријешо је да обнови државу из седмог вијека, и да направи малу, али најдемократскију, најмултикултуралнију, најмултиконфесионалнију државу без граница. Зато држава нема свој језик, своју територију, своју војску, своју историју, своју религију, своју вјеру. Свако то, узима по потреби, од случаја до случаја. У анексу пише: свој језик, своја вјера, и своја историја, уводе нас у мрачни лавиринт, с једним излазом – на онај свијет, онамо.

Једино мјесто у које нијесу смјели дирнути, у најцрњој Црној Гори, је Горњи манастир Острог.

Разне приче се о Острогу могу чути, али, како кажу нови црногорски житељи, ниједна није обавезујућа.

Једна прича казује да се ту чува архива десет вјекова старе Црне Горе, и да је по тим документима, митска Црна Гора, једино реална.

То је и разлог да се тамо и не покушава доћи.

НАЈЦРЊА ВЕРЗИЈА ЦРНЕ ГОРЕ (2)

Ни мртвоме не дају починути (народна)

Умријећемо млади, талентовани и несхваћени. Умријећемо у најбољим годинама и најцрњим данима. Нова Црна Гора нам је спремила гроб. Гроб који нам одавно копа. Не чујући шта говоримо, на схватајући шта мислимо. Тако нам гроб

копа. Без емоција, крајње промишљено и рационално.

Црна Гора не признаје никог осим себе. Себе какву себе пожели да види. Или неко други. Кога је она измислила. Или још прије, од кога је измишљена, одушевљавајући се туђом измишљотином, мислећи стварно да је то она.

Хватајући се у то коло већ је себи на гробу поиграла. А не да не поигра нама, браћо.

Ако се свиди новој Црној Гори, да убије стару, убиће је или жива бити неће. Убиће је, претходно оправдавши то убиство. На суду који је сама смислила. Да пресуди себи за све бивше подвиге. Доказаће да убија Црну Гору из велике бригае за њен живот, њену будућност. Убиће је па нека је једина на свијету. Што ће стару Гору да носи на леђима, кад може без тог бремена. Без те средњовјековне мазије. Без ње се тек може усправити. То је та усправна, нова Црна Гора. Празан клас, који се поноси туђим зрнцима. Таква се себи свиђа. Самофасцинирана својом рационалном празнином и усправношћу.

То је нова виталност Црне Горе. И тиме ће показати моћ. Моћ да себе учини привидом. Фантастичним привидом који ће сам себе лудо да обожава. То је нова, европска, евроамеричка Црна Гора, која је еволуирала до државотворне фантазмагорије. До самофасцинације која се не може не примијетити. То је њена нова адаптивност, виртуелна егзибиција, коју ће неко да примијети, макар нека камера CNN-а.

Тако је и Његош постао први црногорски апатрид. Нова Црна Гора га је истјерала из свог гроба, из своје куће, и то - крапама, маљевима, шапама, експлозивом. Никад се терористи нијесу попели на толику висину. Терористи уз заштиту државе којој кидају главу. То се никад није ни могло десити, да држава пронађе терористе да сама себе скрати за главу. Нити су икад ниотког такви терористи били награђени, као што су тада били награђени од Црне Горе. Ни Његош ту више ништа није могао учинити. Кад су тако навалили на њега, није му више било лежања. Морао се дизати како је знао и умιο. У сто комада, али морао је напустити своју кућу. И тиме нам је нешто поручио, посљедњи пут. А његова ниједна порука не губи важење.

Млади, пламени, најумнији Његош. Кућу је себи био направио, ту гдје му се највише свидјело да живи, гдје му је души било најмилије. Али цаба. Не дају то његови нови Црногорци, нови целати. Ни у гробу не може да почива колико хоће. Ни у каквом хоће. Лежаће у гробу какав му ми направимо. Тако говоре нови, минотауром надахнути Црногорци.

Неће нам и мртав заповиједати. Ништа нека се не прави важан што је православни владика и што је написао *Горски вијенац*. Неће му ни он остати каквог га је написао. Ето му *Луче* и небеса. У њу му се нећемо метати. Али *Горски вијенац* је оставио нама. И нека дигне руку с њега. Доста што га је написао. Сад ћемо га ми мало преузети и прилагодити животу. Шта ће нам *Горски вијенац* који не одговара животу. Нема више претраживања српског лавиринта, нема ни потурица, ни Црногораца. Посебно не онаких Црногораца, једноумних и дивљих. Што им је прогоњење потурица души посланица. Нема више прогоњења, истраге и истраживања. *Горски вијенац* би требало у томе зауставити, с главе га скратити. Посебно владикау Данила и Игумана Стефана.

Не могу више духовници да воде Црну Гору па не могу ни *Горски вијенац*.

Није ово Света, него Црна Гора.

Замислио је Његош међу нама и мртав да Србује и богује. Много је иако је од Његоша. И он мисли да је виши но је. Као сваки Црногорац. И из гроба би да заповиједа. Не зна он још добро гдје је. Требало би га опет подсјетити. Заборави се у својој фантазији која га ни мртваг не напушта. Не зна које је ово вријеме. Доста је србовао и боговао. Скратићемо га за Српство и Божество. Шта ће нам толики Његош. Њему је било тијесно у васељени. Мора се навићи на малу, али модерну Црну Гору, без небеских авантура.

Доста је служио васељени, Богу, словенству, српству. Сад ће мало нама да послужи. Научићемо га црногорском служењу, на црногорском језику. Научићемо га мртваг, кад се жив није дао.

Кад би и мртвага пустили да ради шта хоће, ко зна што би учинио. Оно што ми више не можемо поднијети. Знамо ми њега. Вазда нам је налагао подвиг који ми не можемо поднијети. Није га лако било пратити док смо били луди и ватрени, а не сад овако рационални и хладни, промишљени и остарјели. Не називамо више ником ни добар дан, ако не знамо зашто. Можда би нас он и напустио, и отишао да пјева неком другом народу, да му дамо. Нема му мрдања. Смјестићемо га у нови гроб, у нову кућу, добро га зазидати са сваке стране да никуд не мрдне, да не може ни дисати, него на сламку.

Или ако баш неће, ако не може ни у гробу да се смири нека се овако испребијан, скраћен, унакажен потуца од немила до недрага. Нека тражи други гроб, другу државу, други језик, другу Цркву. Стару Црну Гору које више нема, Косово на коме (и) данас Содом пуши, умјесто османлијски, сад амерички чибук.

Тешко је посмртно мијењати мишљење, али све може. Многе се ствари посмртно мијењају. Без обзира како мртви подносили промјене. Нема ни мртвима опстанка ако нијесу за промјене.

Нека се нико не прави важан у Црној Гори, ни жив ни мртав. И мртви морају да схвате о чему се ради. Црна Гора је себи најважнија. Црна Гора убиће Црну Гору, само да живи како јој се свиди. И све Црногорце који опет мисле да све те ствари и заборављене мисли покрену из дубине. Дубина је званично проглашена за празнину и саблазан. Јесмо ли модерна, рационала Европа, или средњовјековни Балкан. Доста смо се саблажњавали дубином и одушевљавали празнином, и утварама.

Колико Црна Гора поравни и очисти темељ од прошлости, толико ће се усправити у својој лакоћи непостојања. У свом новом самообожавању.

Нека се више нико не заноси. Нека нико не мисли да је стварно неко и нешто у Црној Гори. Нема више митских Тесеја.

Који мисле да су талентовани, духовни, умни, храбри, нека помисле како је прошао Његош. Он остаје узор. Који ће сваког да обесхрабри. Ако има и двије чисте.

ПРЕВАСПИТАВАЊЕ МРТВИХ

Његоше, нека си Његош, али нам више нећеш и мртав србовати. Доста је било твога. Ако ћеш србовати, казаћемо ти како и колико. Не може више по твојем, па нека си владика. Ми данас владика купимо за шаку пара. Никакву утвару, него

човјека од овог свијета. Није више владика никакво чудо. Чудо је од владике правио примитиван народ. Њима је владика представљао Бога Живога на земљи. Ето им памети.

С владикама данас немамо никакав проблем. Није ово средњи вијек. Не чекамо да се роди у Петровића. Владика данас може бити комунедраго. Обучемо га, ставимо му капу, златни ланац око врата и за нас је владика. Водимо га куд нам прасне на памет. И све му кажемо шта ће да ради. Прошла су времена кад су владике заповиједале неписменом народу. Сад сви више знају од владике. И он је тога свјестан и слуша свакога. То је прави народни слуга, прави црногорски мученик. Ако није већ, биће.

Колико је наш владика народни слуга толико је владика. То је стара формула за све владике. Од првог до посљедњег. Нема он шта да размишља кад народ нешто изгласа. Мора да се покори гласу народа. Глас Бога њему долази из простог народа с улице. Нема он другога Бога. Друге гласове не треба ни да чује. Ако ће бити наш суверени владика.

Доста је Црногорцима Владике Данила који је ударао у луде вјетрове. И никад није знао шта хоће, измишљајући себи муке. Мучећи се мукама свих Словена. Правећи се важан и велик међу Црногорцима. Топећи се у српске несреће. И потежући умовања која немају везе са стварним животом. Кад он није излудио Црногорце, неће нико.

Данас нам треба владика по нашој мјери, а не самовољник коме никад није доста распињања свога народа. Нема више распињања, него нормалног живота без владичиног жезла. Данас нам треба овакав владика, а сјутра онакав. Нема владике за сва времена. Ни Бог нам не треба један за сва времена. Него данас један, сјутра други. Данас овакав, сјутра онакав. Кад нам затреба никакав, таквога ћемо имати. И једном се ослободити свих владика и свих богова да нам више нико не богује.

Свако вријеме има свог бога. И своје свеце. Богове и свеце које створи народ они су нешто. Не треба сувереном народу Бог да би створио свог свеца. Зна народ какав му светац треба и без бога. Нема народа ако му још треба бог да би створио свеца. Кад га створи без бога, чисто својом вољом, тај је тек светац. Чисти народни светац. Прави људски светац. Који може да учини нешто у овом свијету. А не светац оног свијета. Светац је светац ако је бог и светац у овом свијету. Том се свецу ваља клањати. Тај је заслужио клањање. И побједу на сваким изборима. Не требају нам ништа онострани свеци. Него да им се напрасно клањамо, и узалудно страхујемо.

***

Његош замислио да је жив и да нам још владикuje. И да *Горски вијенац* његов. Није више он његов, него наш. Штампали смо му га по стотину пута, све о нашем трошку. (Он га је једва једном печатао. И за то је морао да проси паре до Беча. Неписмени Милош Обреновић му се на то у Бечу насмијао ко стари силеција и циник. У том гесту Милошевом, видио је Владика сав апсурд пјесничког посла, међу тиранима. Сво понижење и узалудност. Али, као пјесник, морао је преко тога да пређе, и да настави да се бави својим послом, без обзира на земаљско понижење.)

Дакле, нека се владика већ поздрави с *Горским вијенцем*, ако није. Ваљда га је више заборавио. Шта ће му *Горски вијенац* у гробу. И то у онаквом. У оном гробу нема гдје да чита ни да пјева, ни да мисли. Нека муком замучи. Вакат му је. А *Горски вијенац* је за скупштину. Прво ћемо га вратити у наш властити црногорски језик. Да не тумара више по страним језицима. Не зна се још на којем је језику Његош писао. И мислио. То је једна романтична славено-сербска и славјанофилска мјешавина.

Можда је мислио да ће га Руси читати. Не знају ни Руси шта ће са њим. Кад се то преведе на један рационалан језик, нема ту више онога са чиме се ми заносимо. С чим небесамо. С чим богујемо и звјездамо. С чим откривамо велике тајне и дубине. Мислећи да то нико нема него ми. И нико у то да се не разумије него ми. Зато и страдамо у општем неразумијевању. Мислећи да смо неко и нешто.

Неће нас више *Горски вијенац* уводити у мистерије чију тајну постић не можемо. Неће нам се више правити важан. Погибосмо од његове важности. Скинућемо га с главе, и бацити под ноге. Па нека је најљепши вијенац на свијету. Вијенац од неувенљивог цвијета. Он је узрок цијелог нашег страдања. Којим више немамо кад да се бавимо.

Све је то тако што је писан на неком језику који стварно нико не разумије и који стварно не постоји. Све је то више нејасно но јасно. Више мистерија, слутња, него нешто конкретно. Више прича, забава причањем и тлапњама, него ријеч којом се нешто рјешава. Противрјечнијег, конфузнијег, мрачнијег владике неме од владике Данила. Никад није излазио из свог небоземног лавиринта. Толико противних мисли, само је муња могла разријешити. Он је унио толико чуда у Црну Гору и Црногорце, да нам је већ хитно потребна модерна инквизиција и модерна медицина да то из нас истјерају. То су људи који су уживали у том што ништа нијесу могли да домисле. У свакој им се мисли понор отварао. А никад ништа нијесу могли да ураде у свијету. Свијет је за њих пакао, а људи паклени духови. Не можемо у хуманистички свијет с таквим свјетоназорима. То нам је саопштено за округлим столом. У институту за међународну сарадњу и евроатлантске интеграције. Добро смо ми и остали у памети с таквим владиком. Тако нам је саопштено. У преводу на српски језик. Јер не разумијемо језик на који нам те ствари саопштавају. А наш још нијесмо научили.

Напустиће нас Владика иако он не би по цијену живота. Него би да нам владикује и с онога свијета. Једном ће и он да сазна гдје је, а гдје смо ми. Срушили смо му олатар да се више нема гдје Богу молити. Бацили смо га низ Ловћен, с пјесмом и крицима. Расуо се као што су се расуле његове кости. Нека се смири већ једном, несмирник. Мора да зна да је забетониран у гробу и да му нема више никаквог служења. Посебно не на погрешној страни.

Кад га преведемо на наш јасни црногорски, свако ће знати шта ту пише. А ако нам не буде јасан ни на црногорском, превешћемо га на албански или, још боље на турски. Да га Турци већ једном узму под своје. Да и њима нешто плати. Зна он шта. А ни они нијесу заборавили. А ми ћемо га читати као страног писца. Друкчије га се не можемо ослободити. И вратити му мило за драго. Па нека прецркне од јада. Неће му бити први пут.

Ево нека погледа шта смо му све урадили. А тек смо почели. Не може више ни свој гроб познати, а ни свој народ. Кад може без свог гроба може и без свог

народа. Моћи ће иако неће моћи. Јер га више његови Црногорци неће. Нека се мучи ко сирак тужни без икога свога. То је бар научио. Сам је себи свој живот пророковао.

Неписмени су га знали напамет зато што су били неспособни за рационална знања. Неписмени немају цензуру рација над собом, па примају у себе оно што им срце жуди. Тако нас је некад и *Горски вијенац* преварио. И ушао у нас без икакве рационалне контроле. Радио је с нама шта је хтио ево 150 година. Немајући од њега никакве одбране. Тако нам се више нешто не смије десити. У модерном свијету срцу су прописана правила понашања. Што не прође кроз ту процедуру, не може да уђе унутра. Нема више слободног улажења унутра. Ни слободног срца. Па нека је Његош. Што је улазио и улазио. Не види да ово више није његова кућа. Па и све да јесте, не може више слободно да улази. Као што је улазио. Сад мора да куца и да клечи и да пише молбе, ако буде требало. Што није ни Турцима чинио. А ни куцање ни молбе му више неће помоћи, ако тако срачунамо. Нека куца и нека се моли негдје друго.

Нека Његош његошује и србује Русима. Замислио је да припада неком великом народу. Не ни народу, него универзуму. Ето му тамо нека оснива Душаново царство и подиже лавре Немањића. Немањића и Грбљановића, које су овдје већ добро поткопане и опсадирани. Нема њему слободе без неба. Можда ће те немогуће пројекте тамо неко прихватити. И на земљи се он боље разумијевао у небеске него у земелске послове. Зато смо дошли до овога.

Његоше, за све си нам крив. И крив ћеш нам бити док си год жив.

***

Његоше, знаш шта смо ти већ урадили. По неколико пута сваку смо ти кост претресли. И мало их пораздвојили. Немаш више снаге у костима. Вараш се ако мислиш да имаш. Не можеш ти више никуд мрднути. Крени, па да видимо можеш ли.

Сањаш да можеш. Пусту снове и маштања. Свака част, али доста је. Отријезнили смо се од твог духовног пића. И постали рационални и хладни људи. Нови, најновији Црногорци. Најновије издање Црногораца. У луксузном, колор издању. На лакираном папиру. Извезено латиничним курзивом. Увезано пластифицираним колор корицама.

***

Не могу нас више ни Свети Петар и Његош држати за главу. Нијесмо ми њихова вјечита заморчад. Зар се више нијесмо њих отресли. Па и ми нешто знамо. А ако они данас више од нас знају, онда нас нема, а њих има. И боље, ако је тако, да нас нема, па нека њих има. Па нека они воде ову државу и њену модерну мисао, а не ми.

Кад ми не можемо заслужити да нас има, нека има њих који су то давно заслужили. И ако се дубље разумијевају у наше проблеме, онда смо ми једна незнанија која није имала ни право да сања да постане суверен народ.

Ако су нам они још суверени, онда од нашег суверенства нема ништа. И

нека нема. Кома мртви могу бити суверени, нијесу заслужили ни да живе. Ти живи свог суверенства неће гледати. Не знам што би им суверенитет послјије. Послјије га свакако нико нема. Осим они који то добију од јединог Суверена. А тај никоме не дава суверенитет осим својим рођеним синовима. А међу нама нема божијих синова, не дао бог. Наш бог нас не прави, и не рађа, не дај боже. Као тамо неке који ништа у свијету не могу да ураде ако им бог не прискочи у помоћ. Ако се не смилује на њихову немоћ и биједу усред свијета. И направи им неки посао, који никоме ништа не значи.

Наш је бог чисти бог, чиста идеја, чисто непостојање. Стварно постајање за нашег бога је нешто прљаво, и никада му тако нешто не пада на памет. Ми не дозвољавамо нашем богу да упрља руке о нас и о наше послове. Тако га високо држимо да практично немамо никакве везе с њим. Зато ми радимо шта хоћемо, а бог, ако га има, нека ради шта хоће. Нека ради шта хоће и ако га има и ако га нема. Што се нас тиче све једно нам је. Ми се не мијешамо у његове послове, али ни он у наше. Нити мислимо да је то уопште могуће. Данас још само затуцани православци и византинци мисле да Бог има посла с људима. Тако је код њих Бог спао на ниско. Код њих је Бог њихово кућно чељаде. Са којим се о свему договарају, иако га нико никад није видио. Али то њима не смета да кажу, ту је наш Бог. Даћемо живот за њега. Ми га видимо, а ви не видите. Тако су у њих усађене њихове средњовјековне заблуде и митологије, да се тога никад не могу ослободити.

Али нама нешто фали, иако смо слободни од свог бога и од своје историје. Фали нешто али не знамо шта. Узалуд нам је дао слободу, кад са њом ништа не можемо учинити. И све што причамо је магла работа, док нам се из живота подсмјехују Петровићи. Не само Петровићи него и Немањићи. Ено колико их је.

ЊЕГОШ И ЦРНОГОРЦИ

Почетку не знамо гдје је почетак. И, ако имамо моћ доласка до *њеџа*, видимо, нема краја. Зато Почетак нема причу, али ниједна прича не може да се одржи без Почетка. Без његове животворне моћи, његове тајне.

Црногорцима је почетак Косово и Ловћен. Не само зато што је ту концентрисана наша историја (наша велика прича) него прије свега - суштина. Ти прожимајући духовни и историјски топоси су истовремено прожимајуће искуство историје и трансценденције, мистике и реалности, сазнања и слободе. Кроз то двоструко искуство историје и мистике они су некада постали свјесни своје (повлашћене) улоге у српском народу. И прије свега постали су свјесни слободе као темеља појединца и народа. Ту свијест је управо Његош подигао на висину животног става, слободног односа према свијету, демагозима и тиранима, према стварима свакидашњег живота.

Човјек је слободан, не само ако је у могућности да бира него, прије свега, ако је у могућности да се изнутра обнавља, тј. да долази до Почетка (византијско гносеолошко искуство, које је постало фундаментално искуство европске културе). Почетак нас уводи у тајну сазнања, тајну открића, тајну слободе, изласка из својих ограничења.

Кроз Његоша је до колективне свијести дошао тај унутрашњи преврат о онтолошком примату Тајне над стварима овога свијета. О супериорности животног става утемељеног на тој свијести. О основном разумијевању битних питања са којима се човјек носи у реалном животу. Његошев пјеснички и владичански подвиг показује да човјека не може спољашња сила поробити (затворити у себе, духовно парализати), ако је утемељен у тој дубљој свијести, у животворном Почетку.

***

Утемељен у тајни, човјек је способан да страда, да свједочи свој идентитет и интегритет и у приликама које су у ствари усмјерене на разарање његовог идентитета (то је искуство српски народ одржало од Косова до Карађорђа). Иначе, свијет као социјални универзум је усмјерен на разарање идентитета нове јединке. Не само што има потребу да гута (обезличава, униформише) нове јединке него просто што свијету као социјалном универзуму *измиче* нова јединка. Њена онтолошка основа је, не само различита од свега другог (од свих других) него и дубља. Нови појединац је *у* и *изван* свијета.

Управо та свијест (или самосвијест) појединца да је сам собом издвојен из грдне мјешавине, да сам *собом чудо сочињава*, тако је убједљиво афирмисана у Његошевом дјелу до озбиљности која узбуђује, или пак ужаса који смирује. Аутентичност и животност Његошевог стваралачког става, пјесничким језиком, пренешена је у колективну свијест.

То се десило Његошу захваљујући његовој стваралачкој моћи, генијалности, и историјским околностима. Укрштени - историјски удес, несравњена драма појединца и народа, и пјесничка генијалност. Све што се десило Његошу пјеснику, десило се нашем језику и потенцијално, нашем народу. (Могуће је да нам се

десило, оно што нам се још у стварности није десило. Као што се сваком будућем човјеку десило Распеће Христово).

Његошева поезија је постала свједок те тајне могућности, тајне унутрашње помоћи. Сазнајног преврата у ком се долази до реалне свијести да је појединац скупљи и, парадоксално, духовно јачи од свијета. Управо зато што у свијету има Божију помоћ, тј. моћ страдања. У Његошевом племену, захваљујући архетипској снази његове пјесничке ријечи, оживјела је национална свијест која има темеље у онтолошком ставу његовог пјесништва и његове пјесничке личности.

Код многих пјесника (Лаза Костић, Ђура Јакшић, Змај, Ракић, Дучић), присутна је национална свијест као племенита идеологија, али код Његоша национална свијест проистиче из фундаменталног сазнања позиције појединца („човјек бачен на бурну брежину, тајном руком смјелога случаја“), у укрштеном простору историје и метафизике, појединца и заједнице, слободе и крајњег сазнања.

Његош је дао печат том парадоксу на којем се и темељи човјекова слобода, самосталност и моћ изграђивања односа према свим битним питањима која се преламају кроз све детаље нашег свакодневног живота. Тај једри печат је тако дубоко утиснут у живот Његошевог народа, јер је он до те тајне, тог Почетка дошао кроз максимално повишену животну и историјску драму. Као пјесник, философ, богослов, владар, човјек, у најдубљем смислу тих позвања, нашао се у најсуровијој историјској збиљи: бити или не бити. И ово Његошево бити или не бити није Хамлетово (једног појединца), оно је било бити или не бити једног народа, једне историје, једног свенародног избора. На Његоша је пало бремене цијелог покосовског времена, бремене у којем је била завезана судбина српског народа и српског пјесничког језика. (Његошев избор је духовно поновљени избор кнеза Лазара!) И сав тај историјско-метафизички набој нашао је одушак у стиху: „нека буде што бити не може“.

Стих: „нека буде што бити не може“, само је могао да изговори онај ко је доживио унутрашњи преврат кроз сазнање надмоћи (стваралачке) Тајне над разлозима свијета.

Та трансцендентна искуства имамо и прије Његоша, у вријеме косовске битке. Тадашњи владика Данило се исто обраћа косовским јунацима: „*умримо да свагда живи будемо*“, „гледам (земаљске) муке и бројим њорње (небеске) венце“. Ово искуство је искуство једног исихасте, искуство молитве (утемељујуће преткосовско, духовно искуство код Срба). А Његошево искуство *онога* - „*што биши не може*“, наставак је тог византијског, преткосовског, можда још у безнадежнијим околностима.

Он је као владика и владар одлучивао и у име других, али свака конкретна одлука у повишеној историјској реалности пролазила је кроз његов лични духовни организам (кључајуће дилеме Владике Данила). У његовој унутрашњој драми, па тако и у одлуци, нема ни најмање самовоље, он је слушалац, или послушник до краја, да би његова одлука добила онтолошки темељ. Зато се Његош никад не намеће као он, него нам се намеће као искра универзалног ума, а његов ватрени живот, потпуно принесен на (благородну) жртву.

Ми се Његоша и сјећамо управо у тим дубљим или најдубљим егзистенцијалним дилемама и преиспитивањима. И не сјећамо се њега, него

суочавајући се са Тајном која прискаче у помоћ, долазимо до (Његошевог) језика који се обликовао у тим искушењима и задобио висину и дубину формуле.

Кроз такво искуствовање његовог пјесничког језика, излазимо из ограничености историје, и прогледавамо на другу страну. То је византијска сазнајна онтологија, реално (и реализовано) искуство метафизичког утемељена у нашем културном наслеђу. Стваралачки поглед на два свијета (којим је прогледао и Дучић) ослобађа нас сопственог ограничења историјског постојања. Задобијамо слободу, стичемо Избор. И тај избор је дао смисао историји, само зато што је тим избором дошла до цијеле мисли (осмишљена је) наша суштина, наше постојање у историји. Оспособљени за остварење (оживотворење суштине) у нашем конкретном животу у историји.

***

Међутим у вези са Његошем, у вези са укупним поимањем Његоша у нашој култури нешто је важно заборављено. Он није само интегрисао покосовску свијест код Срба, он је отворио и према оном дубљем искуству, које називамо византијским. Његош није само у Епу, он је још прије у мистици, откривењу.

И Вук Караџић је доста допринио да се код нас заборави преткосовско искуство (византијско, откривењско), што је и изразио оном реченицом, стављеном испред сакупљене народне поезије: „Косово је начинило такав преврат, да је српски народ оно прије Косова све заборавио“. Та реченица произвела је велике последице. Њу је објеручке прихватила нова рационално-просвјетитељска свијест. О том проблему се доста говорило. И управо је поново активирао у нашем времену, када, под сасушеним рационалним концептом, српско културно сјећање трпи затамњење (акумулација ирационалног) свог поријекла.

Основни токови српске културе у двадесетом вијеку немају пријемчивост за дубљу страну свог културног наслеђа. Тај притисак поново неосвијешћеног у нашем културном и историјском наслеђу експлодирао је у опаке ирационализме у двадесетом вијеку, и посебно у последњој деценији двадесетог вијека. То је само показало колико нам је културно сјећање минотауризовано (предато подземљу, забораву). Колико је наш рационални склоп инфериоран у односу на ирационални притисак. Тамне и стихијне експлозије народне енергије у последњој деценији двадесетог вијека, биле су упаљене оштећеним фитиљем сјећања (затамњеног разумјевања православља и унутар њега, нације). Тај оштећени фитиљ (комунистички и посткомунистички) био је прекратак за расвјетљавање дубљих метафизичких слојева свог наслеђа. И расула се (неосвијетљена) народна енергија која није дошла до свијести о својој дубини, о дубини и компликованом лавиринту у којем је смјештен метафизички заборав српског народа.

***

Сам Његош имао је резерве према Вуковој језичкој реформи. А према Доситеју (површном просвјетитељу) имао је одбојност, презир.

Послије Његоша у Црној Гори, а ни у цијелом српском пјесништву, није се покренула слична егзистенцијална дубина и стваралачки интензитет. И сад овдје

нећемо разматрати тај проблем непостојања нових дубинских извора стваралачке енергије, него проблем односа према Његошу, или боље рећи према тој дубини. Однос Црногораца према том великом знаку.

Његош је у Црној Гори углавном живио као опште добро колективне свијести. Упамћен, цитиран, додаван и надодаван у свакој прилици за коју није пронађена нова језичка формула. У томе је без конкуренције. Нема тога ко би га замијенио. Постао је тоталитет колективне свијести. И ту је она опасност, последице Његоша је тешко, опет започети.

***

Његошево пјесништво, укоријењено у памћењу српског народа, подразумијева основне појмове европског културног наслеђа реализоване кроз словенско-византијску и локално-народну језичку традицију. Његовој пјесничкој генијалности потребни су били ови топови културног и језичког памћења, са Косовом као епицентром историјско-метафизичке драме сачуване у народном сјећању. И касније све што је написано у Црној Гори од Љубише, Марка Миљанова, Краља Николе до савремених писаца, мање или више, рачуна на те примарне слојеве.

Његош је формулисао карактер Црногораца, открио најдубље инспиративне изворе (српског) националног памћења, ушао у најдубље егзистенцијалне дилеме појединца. Његово пјесништво је живо стабло, директно израсло, не само из националне историје, митова, народног језика него још прије из оног стваралачког Почетка који има моћ увијек новог утемељења. Из фундаменталних дилема стваралачки надахнутог Појединца. И управо том фундаменталном запитаношћу појединца и његовим конкретно-историјским и метафизичким дилемама апсорбовано је национално и културно памћење. И унутрашња сила стваралачког почетка дала је живот цијелом нашем културном и духовном наслеђу.

***

Поред Његоша у нашој култури може да расте (што је иначе опште правило) само ко сам дође до стваралачког почетка. Тамо се не долази без великог личног дара, генијалности. Ту нема друге формуле. Нема друге забране. Свима се нуди, али само поједини се удостојавају.

У Црној Гори који осјећају тај Почетак (византијско културно наслеђе у себи), живе, мисле, пишу с осјећањем припадности српској култури. Други, без тог осјећања и искуства, инфериорни пред том тајном (поријекла), хоће да су само Црногорци, и програмски се боре за културни концепт који подразумијева одвојеност од најдубљих токова српске културе, језичког и народног памћења на које се Његош директно ослонио. Пројектована црногорска култура подразумијева редуковање и затварање тих примарних токова народног памћења и језичког сјећања, ослоњена на карикатурално скраћени црногорски језик и непостојећу црногорску цркву, антицркву. А глобални политички пројект савремене Црне Горе, кога, наравно, не обавезује дубина тајне и суштина, коме је и циљ да убије ту тајну,

политичком реториком потпомаже овај духовни и културни преврат, као услов културне и политичке еманципације Црногораца.

Занимљиво је да су се у том троуглу срели и црногорски традиционални писци (Брковић, Килибарда, Бађевић, Перовић, Вулановић... и црногорски постмодернисти: Горановић, Бечановић, Николаидис, Брковић млађи (хибрид, преузима улогу херменеутичара компатибилности ова два културна обрасца.)

Први, традиционалисти, повучени сјећањем, боље рећи његовом инерцијом (јер су остали миметичари) нашли су се у лавиринту народног језика а нијесу пронашли Аријаднину нит (тајну стваралачког пута), и наравно остали угушени (стваралачки импотентни) у том лавиринту. Други (постмодернисти), такође без Аријаднине нити (без стваралачке моћи) имитирају лавиринт свјетске културе, мислећи тиме да симулирају увођење црногорске културе у мозаични контекст свјетске. На крају обје групе црногорских ентузијаста, задахнути, не Сјећањем, (Мнемозина) него минотауром (заборавом) остају у безизлазу сопственог лавиринта. И то проглашавају - црногорска култура, што је иначе синоним културног безизлаза, културе која није нигдје призната, чији аутори не постоје.

Обје групе писаца су инфериорне пред тајном Почетка, органски прикраћени за дубље, стваралачко искуство. Први су миметичари у топосу локалне традиције. Други у топосу савремене свјетске лектире. Једни миметички преносе усмену традицију, други писмену. Унутарње разлике нема. Спољне разлике су само помогле да извјесно мистификују идеју црногорске културе, што официјелним политичарима, који се у то не разумију, може да личи на прожимање културних искустава традиције и модерности (црногорска постмодерна). И ту се сусреће обострани интерес сепаратне политике и културе: програмско стварање црногорске културе, основе за сепаратну црногорску државу.

***

Поријекло отпора, тајног и јавног негодовања према Његошу (и цијелој тој интегралној традицији) само може бити у малим количинама дара, што је одличан старт за разне духовне деформације - мегаломанство, нарцизам, ужасну потребу да се буде Неко, па иако нема снаге за то. Такви не знају због чега стварно нијесу оно што мисле да су. Све су урадили: упрегли народни језик (Брковић, Килибарда), окретали превртали њиме, али им језик није открио стваралачку тајну. Тајна се не да завести. Ко не дође до ње, она га неће. Нека се забавља и заборавља празним језиком. Нека мисли да (га) је освојио. Језик дозвољава човјеку ту заблуду. Иначе, откуд би били у мору празне приче.

***

Сви идеолози локалне црногорске културе (и државе, наравно) имају проблема са овим дубљим разумијевањем (пјесничког) стварања, а потом уопште разумијевања културе, а онда и смисла постојања одвојене Црне Горе.

Брковић и Килибарда су у локалној књижевности највише радили на тој инерцији, продужавајући језички фолклор, манипулишући говорном формулом народног језика, помишљајући да стварају велика дјела. Они су екстремни

примјери књижевне производње, рекордери у тој производњи без учешћа стваралачке Тајне. Та проза и та поезија видљива је на први поглед, стално у неспоразуму са овим дубљим исходиштем. Њихов лук језичке манипулације је од вербалне етике (морално, аморално), историографије до еротике. Од вербалне етике до натуралне еротике. То је пут оних који не могу Унутра, у онтос, у тајну. Сад им је крива српска култура што нијесу у њој добили своје очекивано (високо) мјесто.

И паралелно том неспоразуму покушавали су себи дати друштвени значај. Та страст придавања значаја постала је императивна у новопроектваној Црној Гори, одовојеној од српске културне традиције. Таква Црна Гора је *condicio sine* њиховог значаја. Они намећу своје дјело, јер се само не може наметнути. Зато су морали да предузму стратегију одвајања од Извора - од српског културног наслеђа. (У Црној Гори иначе, култура не може да добије ону неопходну саморефлексиивност из саме културе. То објективно не може због тако малог културног простора. У култури се ту „постаје жив“ једино додатном политичком анимацијом).

***

Ко има искуство саме стваралачке тајне као универзалног искуства (искуство универзалног), он се премного не брине за признање од било које културне идеологије или групе. Само искуство у стваралачком Почетку обезбјеђује мјесто у култури.

Упућени у тајну стварања, зна да признање стваралаштва долази од самог језика на којем пјесник пише. Сам језик брине о признавању, уважавању поезије која обогаћује његов живот, тајну, љепоту, вишезначност. Вредновање поезије (данас, сјутра) је апсолутно у надлежности језика који је највиталнији орган постојања заједнице која њим мисли, живи, постоји. Смијешно је упињање пјесника да сам, доступним механизмима друштвене моћи, „обезбиједи“ /вриједност/ поезији. Ко има проблема са овим дубљим вредновањем које спроводи сам језик, има проблема са разумијевањем пјесничког стварања.

Његош није имао проблема с тим. Нити се уопште имао кад позабавити промоцијом свог пјесничког дјела, као ни Кафка, као ни Блејк, као ни многи генији, чија је слава дошла потом сама. То накнадно уважање од самог језика десило се и Љубиши и Марку Миљановом. Али то се десило и Момчилу Настасијевићу, који је живио и објављивао у Београду у времену врло активне књижевне критике. Открио их је и уважао сам језик, сам живот и објавио њихову стваралачку тајну.

***

У свијетлу Његошевог стваралаштва, заговорници локалне црногорске културе (коју они називају *еуројска*, а настаје на три досад непозната језика), тешко да постоје. То је тешко прихватити црногорским мегаломанима и неизљечивим нарцисима. Зато су морали себи смислити амбијент да постоје, макар то била Црна Гора без Његоша, и без српске традиције. У локалној, затвореној Црној Гори, која би само декларативно била проглашена европска, а унутра би остала тмуша локалних властољубаца, раздијељених језика, умишљених величина,

које, ако већ други не признају, они могу наметнути то признавање. Са признавањем самосталне и одвојене Црне Горе, сасвим би лако наметнули то признавање њих и њима сличних као првака и креатора (локалне) црногорске културе.

Ако се не може поништити Његош, може се искомпромитовати културни контекст (српска национална идеја, и косовско-византијски културни образац) на којем се ослања Његошево дјело. Искомпромитовати српско културно наслеђе и косовски мит у Црној Гори (као великосрпски окупациони концепт), је непосредно подривање конститутивних образаца Црне Горе, и врло опака припрема за ликвидацију његошевске вертикале. (Јер ни Његошева пјесничка суштина не може да опстане сама, природно је уткана у тај контекст.)

***

Проблем и логички пројект црногорске културе пресликан је на пројект сепаратне црногорске државе. Као што црногорска култура нема ослонца у стваралачкој тајни, него је сасвим миметичка и политичким концептом инструментализована, тако и црногорска сепаратна држава нема реално утемељење у историјском и културном наслеђу, етосу, и постаје софистицирана логичко-правна конструкција, испражњена од стварности (српске Црне Горе - што је фактички била). Црногорска држава одвојена од српског културног, духовног, историјског наслеђа је фикција, која се може напунити фиктивним државним „*гесејовјеконим конџинуиџејшом*“, „културном посебношћу“ (дукљанска идеологија) и „црквеном аутокефалношћу“ (црногорска црква-антицрква).

Прибјегавајући извјесним конструкцијама, тај концепт на једносмјерно логичком нивоу црногорског језика (језик без памћења) може да функционише. И изводи се простом дедукцијом: црногорска (антисрпска) држава (иако без историјског утемељења) производи црногорску цркву (без Духа), и црногорски језик (без памћења). И све то заједно одговара новопројектованом Црногорцу, испражњеном од свог рођеног историјског духовног и културног наслеђа.

У добрим условима производње виртуелне стварности, што Црна Гора има у потпуности, тај се пројект виртуализације и изводи без видљиве сметње. Празан и гладан црногорски мозак се смишљено (и халапљиво) пуни тим садржајем.

***

У дубљем слоју ових програма стоји практично, рационално и функционално изведен обрт. Метафизички испражњен топос његошевске Црне Горе, прилично је лако населити локално-црногорском културом, с чијег (немогућег) ослонца се врши фикционално осмишљавање црногорске државне и културне различитости. Испражњеног од метафизике, пјесничке суштине, Његоша је доста лако смјестити у функцију великосрпске националне идеје (*косовски мит*), али и локално црногорске приче (црногорски писац). А то је старт да се аутентично културно наслеђе у Црној Гори фикционализује и црногоризује. И да се реално успостави утемељујућа Фикција - Дукља, која задобија шансу критеријума за успостављање фиктивне културне традиције (преименовања културног и

идеолошког наслеђа) у Црној Гори. Баш онаква каква одговара политичком концепту Црне Горе.

***

Гротескност црногорског културног концепта је првотно у томе што не би требало да доказује своју ваљаност из културе, али баш у томе је и његова практична оперативност. Валоризацију и афирмацију добија директно из политике. (Зато им је одвојена Црна Гора *condicio sine qua non* за све друге планове!) Новоцрногорски политичко-културни апсурд одвија се у кругу те практичне формуле. Кругу који има амбицију да се прошири на цијелу Црну Гору. У чијем се средишту отвара црна рупа.

***

То што је раније стварно учињено на Ловћену (рушење Његошеве цркве) сада је прешло у простор стратешког вербалног насиља, компромитације и ликвидације српске културне и духовне традиције у Црној Гори, елиминацијом из јавног живота људи који живе и мисле са дубљег ослоња.

Морална, духовна и културна декаденција културног и политичког естаблишмента (отуђеност од извора, испражњеност од суштине!) у Црној Гори, отишла је дотле да је Његошево и његошевско наслеђе управо спало на етикете - „митоманија“, „косовоманија“, „великосрпска (културна и државна) идеологија“.

Нова Црна Гора, одвојена од тог свог језгра је љуштура у коју би да се сакрију раскоријењени Црногорци лишени суштине, који једино знају да производе фалсификат. Фалсификат у циљу затирања оригинала Црне Горе.

Њено реално посрнуће је тим више, што је она својим симболичким значењем увијек превазилазила своју скучену стварност. У њеном темељу је светац, а на њеном врху пјесник.

Све што се ради у Црној Гори у посљедње вријеме је да на њеном врху засједне туђин који говори страним, до смрти хладним језиком (маузолеј, надгробни споменик Црној Гори), а у њеном темељу шарлатан (дукљанство), који, нашим рођеним језиком минотауризује (предаје забраву) наше рођено памћење.

ЦРНОГОРСКО НИШТА

Ко није имао посла са *нишића*, није могао ништа ни да зна како стоје ствари. Без разумијевања *нишића*, човјеку се учини да ствари и ријечи посједују стабилност, темељност у себи самима, и да његове мисли немају своју понорну супротност.

Диктатуре су се одржавале протјеривањем у Ништа тог *нишића*. Нико жив ништа није смио да помене, да га Ништа не би прогутало, као ништа. Наравно, Ништа је радило пуном паром, као нека подземна фабрика, концентрациони логор у надахнућу, у екстази производње људског мрака и ужаса, управо тамо, гдје *нишића* нема умног удостојења и дозволу јавног постојања.

Не би *нишића* задавало толике муке, да се до њега може лако доћи, да се може у очи погледати, разговарати са њим као са човјеком, опипати га као неку важну ствар, или као неко стварно биће.

Неки кажу да је лакше Ништа појести, него додирнути руком, или пак разумјети. Чује се од искусних, да се *нишића* једино може разумјети ако се прво поједе. Ако се њим прво позабави наш желудац. Ако желудац преживи варење *нишића*(вила), онда и наше мисли и наша душа могу да рачунају са (без)опасним искуством са њим.

Код других, ништа(вило) се мијеша са њиховим дахом, мислима, сновима, свакодневним гледањем, јелом и пићем, спавањем, али се стално скрива од њих. Не да им се видјети, иако им је ближе од њих самих. Његова мимикричност је његова виталност, његова философија постојања, његов начин експанзије. На својој мимикрији гради сасвим реалистичну стратегију освајања свијета.

Једни мисле да Минотаур нема никакве везе са Ништа(виллом). Други, пак, рекли би, да има. Ови први никако не допушатју такву тврдњу, тврдећи да Ништа(вило) извире из много већих уста, и из много веће дубине. Други пак тврде да Ништа није ништа друго него подземни дах Минотаура. Зато кроз ходнике лавиринта струји Ништа(вило) као подземни вјетар. Човјека, кад се нађе у лавиринту, дах Ништа(вила) пече по длановима, струји му испод пазуха, кроз кољена, чак му дува директно кроз груди. Кад му буде и то мало, покрене се из још веће дубине, хладно као ледни прах, продува кроз шупље кости човјекове.

Тако је Ништа(вило) у лавиринту код своје куће, а човјек кад се ту већ нађе, може да га стеже у шаке, али оно наравно струји и кроз човјекове шаке као кроз ништа. А, сам човјек осјећа да га све више нема, да је у апсурду који га растрже, док покушава да Ништавило стегне у шаке, или додирне голим срцем.

Црногорци послје Његоша нијесу ништа дубоко мислили. Са Ништа, које је била стара и велика тема Црногораца (јер су живјели на ништа и без ишта!) нијесу хтјели да имају никаквога посла. Избјежавали су и да мисле, да их *нишића* не би откуда закачило и поткачило. Понашали су се као да им је све смишљено. Све су знали напамет што им је било потребно. Живјели су као у неком довршеном свијету. Ако им је понекед затребала нека тежа мисао, ако су се некад нашли у неком процјепу, кад зине на њих понор стварности, или, прикривено у њима ништа(вило), они нађу Његошев стих и затисну уста том подземном зијеву. Тако су рјешавали проблеме са стварношћу, с Ништа(виллом), а са собом су успјели да не

произведу нове.

Али човјек се у Књизи не може сакрити. Посебно не у оној коју није писао. Још теже, у оној коју није живио. А посебно, не у оној којом се покривао као својом, да би свој живот сачувао од живота. И себе од себе.

Књига жарко воли само оне који живе и настављају њен дух, њене ријечи, који читајући, рађају нове ријечи са првог коријена, и тако јој обнављају живот.

А извјесно поштовање, трпељивост књига може да има према онима који је повремено читају да би понешто запамтили напамет, који је у разним приликама цитирају. Тако су се и Црногорци нашли као они који су се само покривали, боље рећи прикривали књигом и сакривали своју празнину. Књига коју су имали, била им је нека заштита од свијета и живота, и од себе самих.

Јер, текстови свијета и живота су тешко читљиви. Њихова слова су више у тами, него на свјетлости, а најважнија слова, најконцизнија поглавља, најдубље ријечи, просто су закопани на дну живота и свијета. Без великог прокопавања, прерађивања, нема силаска до дна, до темељних слова и поглавља. А постњегошеви Црногорци су по природи, по свом наслједном нарцизму убијеђени да све знају, а да је читање, копање по књизи, анализирање, прерађивање, посматрање, упоређивање, поновно тражење ослонаца, мука оних који нијесу обдарени умом, који све зна и без поновног премишљања. Мисле да већ све напамет имају што им затреба у животу. Тако су поносни на своју природну бистроумност и лакоћу непостојања.

Кад су се Црногорци помијешали са свијетом, одмах су открили велике неспоразуме и са собом и са свијетом, на чему су им и сви други здушно помогли, кад су их такве видјели. Прискочили су да убрзају њихов новооткривени неспоразум.

Прво су им рекли, да Књигу коју носе на леђима, збаци, и баце под ноге, јер све што у њој пише више нема везе са животом, који овдје живимо. То што је писало у тој књизи требало би да избаци из главе, зато је најбоље да је згазе, пређу преко ње као преко ништа, забораве је као да је није ни било, да би могли неоптерећено да крену напријед у живот који их једва чека. Кад су чули те ријечи, збунили су се, као путници из прошлих вјекова, који су заборавили да на вријеме умру, наивно мислећи да носе у души неку врсту вјечности. Или путници, који су заборавили да стварно живе живот у свом времену, мислећи да томе није толика журба. Нијесу могли да бране књигу, нити један стих што су знали напамет, јер сами нијесу живјели никада своје ријечи. У себи су открили велику празнину, велико дјело Ништа(вила) које никад није престајало да ради, увјеривши се, погубно, да, преко толике рупе у себи, себи не могу ниједном живом ријечи притекнути у помоћ. Одједном су постали туђи у својим очима, давно изгнани из себе и стварнога живота.

Кад их је њихова књига такве, беспомоћне видјела, дигла је руке од њих, не могавши да предузме никакву одбрану.

Људи су се сјетили да би одмах таквима требало да дају друге књиге, универзалне приручнике, у којима је свијет, и живот људи у њему, непосредно преписан и пресликан. То су најефикаснији приручници за практично понашање у животу, штампају се у милионима примјерака, могу се користити без претходних знања, и могу се купити на свакој боље опремљеној пијаци. У себи садрже на свим

језицима најкраћа упутства за употребу.

Неки те књиге зову сликовнице (текстови су пропраћени сликама!), неки упутства за свакодневно понашање, неки мале практичне рачуналке. Неко их пак назива забавницима. На леђним корицама књига, често се могу прочитати поруке исписане колорним италијанским словима: књига за свакога, ослобођење од узалудних питања, књига за поуку и доуку, књига за одрасле и за дјецу, умјетност непостојања, банка практичних знања, велика магија свијета и сл.

Највише ко се обрадовао овој замјени књига и негативном преображењу Црногораца је Минотаур, који све будно прати из свог подземља. Он чак ускипи кад уочи нове људе без одбране, своје нове поданике. Јер чим су бацили под ноге своју рођену књигу, постали су његове жртве, фасциниране заборавом и лакоћом непостојања. Све док су носили на леђима своју рођену књигу, па и без читања, минотаур није имао пуну моћ над њима, јер би морао да узме у уста и књигу чија би му слова разлијела уста.

ЧИТАЊЕ ЖИВОТА КАО ЧИТАЊЕ ПИСМА

Првим Црногорцима било је јасно као дан, да књига не може настати ако прво не живи у неком. Не да неко живи по књизи, него да сама књига у неком живи, и исписује га изнутра, прије него дође до корица. Зато су Црногорци лако давали свој живот само да се упише у књигу. Знали су да ће им књига сачувати живот, а да је свако људско чување, изван књиге, узалудно.

Та љубав, тај тип стваралаштва је скоро заборављен. Не заборављен, него савремени тумачи текстова, који бришу из себе и остатке небеског писма, имају одбојност према том темељном херменеутичком искуству, према тој првој размјени слова и живота. Узимају то као чињеницу митолошке свијести, која је у рационалном, практичном, хуманистички естетизованом свијету изгубила сваку вриједност.

И како се на једној страни, уз подршку херменеутике без животне тајне множе књиге, којима је довољно да се само разумију у књиге, али не и у живот, расте гњев остављеног живота према таквим књигама. Али и самоубилачко расположење живота према себи самом.

Извршење двоструког гњева, неће бити у вољи човјека, него у вољи Минотаура, или, сам живот ће несвјесно извршити ту вољу. Јер књиге, које се одвоје од живота и почну да уживају у свом артистичком самодовољству, у свом књишком свезнању, губе ослонац и падају право у рупу Минотаура. Минотаур их не једе, него их гази, служе му за излежавање, као простирка у својој јазбини. А животи људи, који се потпуно одвоје од књиге, и падну у сопствену нечитљивост, ослијепљели и без ослонаца, пропадају право у уста Минотаура.

***

Црногорци (они које ја називам Црногорцима, а њих има свуда по свијету, и под свим именима), нерадо читају књиге, у којима не налазе траг неизбрисивог писма с неба. То је и разлог њихове изолације у култури и у животу. Али они, према папирнатим књигама имају презрив осмјех. Држе да су непрогледале, да

немају разлог свог настанка, а да ништа не знају о својим недостацима. Оне, пак, у свом нарцистичком самодовољству, гаје циничан осмјех према сличним приговорима. И све више раде не само на одустајању од живота него и саму помисао да се позабаве животом сматрају остатком наивности слова да тражи своје митолошко, своје двоструко поријекло.

Сам Његош (али, сада, кад кажем Његош, не мислим само на Пустуњака цетињског, него и на пустињаке којих има свуда по свијету, и ван свијета!), увјерио је Црногорце и све Србе у то прво писмо, и дао им ватрену подршку, која не престаје.

У поплави књига без небеског поријекла, Црногорци су видјели казну, насиље најнижих сила људских над божанским умом у човјеку, једно иживљавање човјека над човјеком, нови потоп *људскої сувише људскої*, гомилање у души минотаурског заборав, који нас припрема за минотаурску рупу.

Та перверзија човјека над човјеком („за правило лудост изабраше“(!), та стратешка производња људске зависности, домогла се једног лукавства, да се људски пад и заборав (одвојеност од себе, живот без Књиге!), изграђује као људски рај на земљи и град без Бога. Град у коме ће живјети људи који више неће знати да прочитају ниједно слово, ниједну ријеч с Неба.

Црногорци су у највишој опасности, како они који су потпуно заборавили на небеско писмо, тако и они који не могу да читају књиге у којима не препознају трагове небескога слова.

Први су, преносећи своје обожавање на свијет и самозабравни живот, изгубили могућност да се повежу са својим првим поријеклом, и падају у неизљечиву депресију (јер не могу као и други да се адаптирају на заборав, као на неку удобност, или, рај!).

А други, презирући свијет и живот, и чувајући танку, насљедну везу с небом, све више губе смисао за стварни живот. Они виде да је свијет и живот не само у безизлазном лавиринту, без Аријадниног конца, него да је већ напола у устима Минотаура.

Али, пред тим страшним, и хроничним призором, све више се осјећају потпуно немоћнима, све више губе у себи и остатке тесејског духа.

ПЈЕСМЕ

СВЕТИ САВА И ЊЕГОШ

Свети Сава, родоначелник Црногораца
Ником се на свијету није клањао
Небески Јерусалим, била његова очевина
На тој ватри изгорио
На ту се ватру Његош надодао

И Сава и Његош, у истом племену рођени
Књигу, миробитну читали под јасним звијездама
Видјели мрак свог рода, мрак горе црне
И свјетлост незалазну

Сами се распињаше за живота
Други им то учинише послуже смрти

Да није њих, распетих
И ми би се изгубили у свијету
Међу немоћним књигама

Јер слова без ватре - не живе

ЦРНА ГОРА

Гдје је Црна Гора

У стиховима *Горскої вијенца*
С *Лучом* се подигла на небо

Или живи
У нашим живим ранама
И живим ријечима

Које обневидјели Црногорци
Намртво, газе

јул, 2002.

ГЛАДНА НУЛА

Нуло,
На сваком кораку се рађаш
Из најмање сјенке клијаш

Сунце је на муци од тебе

Не зна нико гдје си
Гдје нијеси

Смрвићеш ме, однекуд нуло
У мраку за вечером

Појешћеш ме, ало

ЊЕГОШ

Откад се на Ловћен попео
Само је мрак падао

С вртоглавог врха гледамо
Шта нам је остало од дана
Шта од ноћи

Предуго већ идемо
Кроз црне дане и године
Хватамо се за Његове ријечи
Једине које су овдје преживјеле

Сад смо ту гдје смо
У Црној Гори, црној шуми
Мрак је до врха нападао

Његош нас из облака дозива
Муњом својих ријечи

Кренимо из Почетка

21. јул, 2002. Св. Прокопије

ЦЕТИЊСКИ МОНАСТИР

*Далековидом сузом
Ушврдио ја Свети Петар*

Нема дана
Да му се црни облаци
С мора ил' Кома
Над главом не наднесу

Ћутањем је постао
Дубљи од понора
Тврђи од камена
Оку се не да видјети

Владика Раде
Док је писао *Лучу* и *Вјенац*
Сваким десетим стихом
Дизао га међ' звијезде

У поноћ монасима
Отвара књигу Постања

Путују кроз вјекове

1993.

ВЛАДИЧИНА СУЗА

У слаткој ватри пред Творцем
Слушао је рођене ријечи
Као да га Лијепо нема

Изведох Црногорце пред тобом
Љепше но су икад били
Дадох Србима мудрости
Више но су икад имали
Ставих им мач о појасу
Сјанији него су сањали

На бурној брежини, усамљеног
Појиш ме свештеним лучама, Господе
Док свијет мртвим сном спава
Адским силама надахњује

Остављам сироте Црногорце
Угашено Косово, моја изгорјела прса
Тешке облаке над Ловћеном
Пјесме, звјездане сузе

Да ме виде у будућим ноћима
Кад ме у својим данима
Видјети не могаше

1994.

